

Зміст

1. Норма права
2. Регуляторний акт
3. Нормативно-правовий акт

Норма права

Норма права (також **правовá норма**) — загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки (**зразок**, масштаб, **еталон**), що його встановила або санкціонувала держава як регулятора суспільних відносин, забезпечуючи всіма заходами державного впливу (аж до примусу), а також таке, що офіційно закріплює міру свободи й справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни.

Зміст

- [1 Ознаки норм права](#)
- [2 Види норм права](#)
- [3 Спеціалізовані норми права](#)
- [4 Генеза норм права в романо-германській правовій сім'ї](#)
- [5 Структура норми права](#)
- [6 Див. також](#)
- [7 Джерела](#)
- [8 Література](#)
- [9 Посилання](#)

Ознаки норм права

1. **Правило поведінки регулятивного характеру** — норма права вводить нове правило, фіксує найтипівіші соціальні процеси й зв'язки; впливає на суспільні відносини, поведінку людей; є модель (**зразок**, масштаб, **еталон**) регульованих суспільних відносин. Регулятивність норми права підкреслює її дію, «роботу», яка повинна призвести до певного результату.
2. **Загальнообов'язкове правило поведінки** — норма права виходить від держави, яку слід сприймати як керівництво до дії, що не підлягає обговоренню щодо доцільності.
3. **Правило поведінки загального характеру** — норма права має загальний (без зазначення конкретного адресата — неперсоніфікований) характер, тобто поширюється на всіх, хто стає учасником відносин, регульованих нормою. Як регулятор суспільних відносин норма має багаторазовість застосування (наприклад, заборона хуліганства).
4. **Формально-визначене правило поведінки представницько-зобов'язувального характеру** — норма права закріплює права і обов'язки учасників суспільних відносин, а також юридичну відповідальність (санкції), яку застосовують у разі її порушення. Надаючи права одним, норма права покладає обов'язки на інших (наприклад, молодь має право на навчання, обов'язок інших — забезпечити це право). Формальну визначеність норма права отримує після викладення її в законах, інших писаних джерелах права.
5. **Правило поведінки, прийняте в суворо встановленому порядку** — норму права видають уповноважені на те суб'єкти в межах їхньої компетенції, дотримуючись певної процедури: розробка, обговорення, ухвалення, набуття чинності, зміна або скасування чинності.
6. **Правило поведінки, забезпечене всіма заходами державного впливу, аж до примусу** — держава створює реальні умови для добровільного здійснення суб'єктами зразків поведінки, сформульованих у нормі права; застосовує способи переконання і примусу до бажаної поведінки, зокрема, ефективні санкції в разі невиконання вимог норми права.

Нормам кожної галузі або навіть підгалузі притаманні свої особливості. Наприклад, норми виборчого права мають шість сутнісних рис: 1) особливий зміст; 2) установчий характер; 3) специфічність структури; 4) особливий час дії; 5) полівалентний характер; 6) особливий суб'єктний склад^[1].

Види норм права

Усі норми можна поділити на види за певними критеріями:

- за характером:
 - класичні — це такі правила поведінки, які слугують безпосереднім і самостійним регулятором суспільних відносин;
 - спеціалізовані — приписи нетипового характеру, що не мають властивостей та ознак, притаманних класичній моделі норми права.
- за предметом правового регулювання (або за галузями права):
 - [конституційного права](#);
 - [адміністративного права](#);
 - [кримінального права](#);
 - [цивільного права](#);
 - [трудового права](#);
 - [екологічного права](#);
 - ін.
- за методом правового регулювання (або за формою закріплення бажаної поведінки суб'єктів права):
 - **Імперативна норма** — виражає в категоричних розпорядженнях держави чітко позначені дії й не допускають ніяких відхилень від вичерпного переліку прав і обов'язків суб'єктів. Інакше: імперативні норми прямо наказують правила поведінки.
 - **Диспозитивна норма** — наказує варіант поведінки, але яка дозволяє сторонам регульованих відносин самим визначати права й обов'язки в окремих випадках, їх називають «заповнювальними», оскільки вони заповнюють відсутність угоди і діють лише тоді, коли сторони регульованих відносин не встановили для себе іншого правила, не домовилися з даного питання (можна розпізнати через формулювання: «за відсутності іншої угоди», «якщо інше не встановлено в договорі» тощо). Інакше: диспозитивні норми надають свободу вибору поведінки.
- за характером впливу на особу:
 - **Заохочувальна норма** — установлює заходи заохочення за варіант поведінки суб'єктів, що його схвалюють держава і суспільство і яке полягає в сумлінній і продуктивній праці (наприклад, правила щодо виплати премій).
 - **Рекомендаційна норма** — установлює варіанти бажаної з погляду держави поведінки суб'єктів.
- за субординацією в правовому регулюванні:
 - **Норма матеріального права** — норма, що є первинним регулятором суспільних відносин: містить правило (права, [обов'язки](#), заборони), на підставі якого можна вирішити справу по суті. Наприклад, не можна скоювати вбивство.
 - **Норма процесуального права** — норма, що встановлює оптимальний порядок застосування норм [матеріального права](#): містить правило (права, [обов'язки](#), заборони), на підставі якого можна вирішити справу по суті. Наприклад, порядок розслідування злочину, порядок виклику свідків до суду тощо.
- за ступенем визначності варіанта поведінки:

- **Абсолютно визначені норми права** — це норми з вичерпною конкретністю і повнотою встановлюють умови своєї дії, права і обов'язки адресатів та наслідки їх порушення.
- **Відносно визначені норми права** — це норми, що не містять повних, вичерпних указівок на умови їх дії, прав і обов'язків адресатів або змісту санкцій.

Спеціалізовані норми права

Спеціалізовані норми права:

- виконують субсидіарну (додаткову) функцію в правовому регулюванні;
- позбавлені традиційної триелементної логічної структури, характерної для норм права як класичного припису, а мають нетрадиційну, нетипову структуру. Тому часто ці норми називають *нетиповими*.

Спеціалізовані норми є досить неоднорідними за своїм характером, змістом і цільовим призначенням і можуть бути поділені на дві групи:

- відправні норми;
- інші спеціалізовані норми.

Особливе призначення відправних норм полягає в установленні вихідних засад, основ правового регулювання суспільних відносин. Завдяки цим приписам визначають цілі, завдання, принципи, межі та методи правового регулювання. Вони є носіями духу права і мають велике значення як у нормотворчому процесі, так і при тлумаченні класичних норм права. Іноді їх іменують *системоутворювальними (системотворчими) нормами*.

До *відправних норм* належать:

- **Норми-засади** — це норми, що закріплюють загальні засади, на яких ґрунтуються політична і правова системи. Наприклад, такі норми закріплюють засади конституційного ладу держави, основи соціально економічного, політичного і державного життя, взаємовідносини держави і особистості. Норми-засади зосереджено насамперед у конституції. Наприклад, ст. 1 Конституції України проголошує Україну суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою; ст. 2 визначає Україну як унітарну державу, а ст. 5 — як республіку. Стаття 15 Конституції України закріплює політичну, економічну та ідеологічну багатоманітність суспільного життя в Україні.
- **Норми-завдання** — це норми, які визначають завдання окремих інститутів або галузей права. Так, ст. 1 КК України встановлює завданням цього кодексу правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Стаття 1 СК України вбачає завданням правового регулювання сімейних відносин, зокрема, зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб та утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї.
- **Норми-принципи** — це найзагальніші й найстабільніші імперативні вимоги, закріплені в праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис і цінностей, що притаманні цій системі права, і визначають її характер і напрямки подальшого розвитку. Так, ст. 8 Конституції України закріплює принцип верховенства права, а ст. 24 — принцип рівності; ст. 3 ЦК України проголошує принципи справедливості, добросовісності та розумності тощо. На відміну від інших спеціалізованих норм принципи в деяких випадках можуть виступати як безпосередня нормативно-правова основа вирішення юридичної справи, наприклад, при виявленні про галин у праві.

Інші спеціалізовані норми можна умовно поділити на дві підгрупи:

- *Підгрупа системозберігальних норм*
 - **Колізійні норми** — це норми, що встановлюють правила вибору норми права, яка підлягає застосуванню за наявності розбіжності (зокрема, суперечності) між нормами, що регулюють однакові фактичні обставини. Ці норми допомагають подолати колізії в законодавстві, тому іноді їх іменують нормами-арбітрами. Так, у ст. 8 Конституції України констатовано, що Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. У непрямій формі ця стаття встановлює правило, що у разі розбіжності між нормами Конституції і нормами закону (іншого нормативно-правового акта) застосуванню підлягає норма Конституції.
 - **Оперативні норми** — це норми, спрямовані вводити в дію і припиняти дії інших норм права. Наприклад, згідно з п. 4 Перехідних і прикінцевих положень ЦК України щодо цивільних відносин, які виникли до набрання чинності ЦК України 2003 р., положення цього Кодексу застосовуються до тих прав і обов'язків, що виникли або продовжують існувати після набрання ним чинності.
- *Підгрупа системоспрошувальних норм*
 - **Норми-дефініції** — це норми, які містять визначення правових категорій і понять. Наприклад, у ст. 202 ЦК України наведено визначення поняття правочину, одностороннього правочину та дво- чи багатостороннього правочину. Стаття 11 КК України містить визначення поняття злочину, а ст. 364 — визначення поняття службової особи. Ці норми виконують головним чином орієнтаційну і інформаційну функції в правовому регулюванні, допомагаючи в застосуванні тих норм права, в яких використані відповідні категорії і поняття. Відсутність норм-дефініцій у системі права позбавила б право ясності, ускладнивши процес його застосування.
 - **Норми-строки** — це норми, які містять правила обчислення строків. Наприклад, у ст. 69 ЦПК України встановлено, що перебіг процесуального строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок. Ці норми допомагають правильно обчислити строки, з початком, зупиненням, поновленням, продовженням та закінченням яких класичні норми права пов'язують певні юридичні наслідки.
 - **Норми-презумпції** — це норми, які закріплюють припущення щодо наявності або відсутності певних юридичних фактів. Наприклад, ЦК України встановлює презумпцію добросовісності та розумності поведінки особи, презумпцію винності особи, яка завдала шкоди, або презумпцію недостовірності негативної інформації, поширеної про особу.
 - **Норми-преюдиції** — це норми, що виключають будь-яке оспорювання наявності вже доведеного юридичного факту, який дістав оцінку і закріплення в юридичному акті, що набрав чинності. Наприклад, згідно з ст. 61 ЦПК України обставини, установлені судовим рішенням у [цивільній](#), господарській або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини.
 - **Норми-фікції** — це норми, які для цілей правового регулювання визнають наявними ті юридичні факти, що відсутні в реальному житті, і навпаки. Так, відповідно до ст. 46 ЦК України фізична особа оголошується померлою від дня набрання законної сили рішенням суду про це.

Норми-презумпції, норми-преюдиції та норми-фікції допомагають у застосуванні тих класичних норм, в яких використовуються відповідні юридичні факти. Наприклад, презумпція добросовісності та розумності поведінки особи допомагає у застосуванні норм, в яких встановлено правові наслідки недобросовісного або нерозумного здійснення особою свого права.

Гене́за норм права в романо-германській правовій сім'ї

Формування системи права в країнах романо-германської правової сім'ї та Україні здійснювалося під впливом [римського права](#), і обумовлено такими процесами та особливостями:

- *Вплив схоластів.* За допомогою схоластичної техніки впорядковуються положення та [казуси](#) римського права, на основі яких виникають загальні норми, позбавлені прив'язки до конкретної судової справи та придатних для широкого практичного застосування.
- *Агрегування еталонів поведінки.* Норма права розглядається не лише як правовий засіб вирішення конкретних судових спорів, але й як загальне правило поведінки.
- *Галузевий поділ норм права.* В основі системи права всіх країн романо-германської правової сім'ї знаходиться як практичне вираження, так і теоретичне обґрунтування принцип розподілу норм права за галузями, який був започаткований і частково розроблений у римському праві, здебільшого приватному.
- *Розробка системи матеріального права.* [Гене́за](#) виокремлення процесуальних норм від матеріальних, започаткований римськими юристами, була завершена в країнах романо-германської правової сім'ї завдяки розробці системи матеріального права, для якої характерний високий рівень абстракції та теоретичної обґрунтованості норм.

Структура норми права

«Структура правової норми — це її внутрішня побудова, яка характеризується наявністю в ній відносно автономних, але нерозривно пов'язаних одна з одною складових частин, що різняться за функціональною роллю».

- Структури (а їх декілька) у правовій нормі склалися історично, поступово та представляють велику соціальну цінність. Їхнє походження йде з давніх часів, із суспільств привласнювальної економіки і навіть із тих часів, коли людина ще як біологічна істота, як і інші біологічні види, навчилася пов'язувати свою поведінку з результатами цієї поведінки, свої реакції на ті чи інші умови життєдіяльності закріплювати в колективному досвіді, у колективній свідомості по критеріях «прийнятно-неприйнятно».
- Мононорми первісного суспільства будувалися по цій схемі, і лише згодом «сприйнятно-несприйнятно» переросло у відносини по критеріях «можна-неможна» (право), «добре-погано», «добро-зло» (мораль).
- Із позиції філософії структура — це відносно самостійна й стійка єдність елементів, їхніх відносин і цілісності об'єкта, які забезпечують тотожність самому собі. Структура нерозривно зв'язана із системою. Характеристика об'єкта з позицій системи і структури дає суть системно-структурного аналізу.
- Філософське поняття структури потрібно пов'язати зі специфікою правових явищ, з їхньою природою, змістом, соціальним призначенням і місцем у системі права.
- [Аналіза](#) норми за структурою сприяє з'ясуванню смислу правила поведінки, що в ній міститься, а це, у свою чергу, допомагає правильній реалізації норми, зміцненню законності й правопорядку, тобто досягненню того, заради чого існує право.
- Структура норми залежить від її характеру. До визначення структури можна підійти по-різному, залежно від того, яка це норма — норма-принцип, норма-дефініція, норма-правило поведінки, регулятивна норма чи охоронна норма, які є різновидами норми-правила поведінки.
- Нормами, що містять безпосередні правила поведінки для конкретних (але не індивідуалізованих) суб'єктів в реальному суспільному житті є:
 1. Норми-дозволяння;
 2. Норми-приписи (зобов'язування);
 3. Норми-заборони.
- У теорії права докладно обґрунтовано дві різні концепції структури норми: двоелементна (двочленна, дволанкова) та триелементна (тричленна, триланкова).
- Для позначення структурних елементів норми права теорія права оперує такими поняттями: **диспозиція, гіпотеза, санкція.**

- Варто підкреслити, що попри те, що існують різні концепції структури, вони незмінно використовують у своїй побудові названі частини (елементи).

Диспозиція — центральний елемент норми права, де у вигляді владного припису закріплено правило поведінки, змістом якого виступають суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

- Види диспозицій:

1. За ступенем визначеності:

- *Визначені* — закріплюють однозначне правило поведінки, тобто учасники відносин позбавлені можливості для вибору іншої поведінки;
- *Не повністю визначені* — вказують лише на загальні ознаки поведінки, в рамках яких суб'єкти уточнюють свої права та обов'язки самостійно;
- *Відносно визначені* — вказують на права і обов'язки суб'єктів, але надають можливості для їх уточнення залежно від конкретних обставин;
- *Альтернативні* — вказують на настання декількох правових наслідків, але передбачають настання лише одного з них.

2. За способом викладення:

- *Проста* — правило поведінки визначається у загальному вигляді без деталізації його ознак;
- *Описова* — правило поведінки закріплюється повно, з деталізацією його ознак; чітко визначаються права і обов'язки учасників відносин;
- *Бланкетна* — закріплюється лише загальні ознаки правила поведінки, а для встановлення ознак, яких бракує, слід звертатися до норм іншого нормативного акта іншої галузі права;
- *Відсильна* — аналогічна бланкетній з тією різницею, що для встановлення ознак, яких бракує, слід звертатися до інших частин даної норми або до інших норм цієї ж галузі права.

3. За складом:

- *Прості* — містять одне правило поведінки;
- *Складні* — містять два або більше обов'язкових правил поведінки;
- *Альтернативні* — містять декілька правил поведінки, суб'єкт може виконувати будь-яке з них.

Гіпотеза — структурний елемент норми права, який указує на умови, за наявності або відсутності яких уступає в дію правило поведінки. Гіпотеза — невід'ємний елемент норми; її точність і визначеність є умовою реалізації норми. Відсутність такої визначеності ускладнює використання передбачених нормою можливостей її адресатами — громадянами, та їх об'єднаннями. Якщо ж норма закріплює повноваження державного органу, то невизначеність перерахованих в її гіпотезі умов надає йому право діяти на власний розсуд.

- Види гіпотез:

1. За ступенем визначеності:

- *Визначена* — вичерпно визначає ті умови, при наявності яких набуває чинності правило поведінки, що міститься в диспозиції норми права;
- *Відносно визначена* — обмежує умови застосування норми права певним колом формальних ознак.

2. За формою вираження:

- *Абстрактні* — умови застосування норми визначаються загальними родовими ознаками, що надає можливість охопити та врегулювати значну кількість однорідних випадків;
- *Казуальні* — визначаються умови дії норми, використовуючи вузчі, спеціальні родові ознаки, тому норма права поширюється на обмеженіше коло випадків.

3. За складом:

- *Прості* — містять одну обставину, потрібну для дії правової норми;
- *Складні* — містять дві або більше обов'язкових обставин, за якими пов'язується дія правової норми;
- *Альтернативні* — чинність норми права визначається залежно від однієї або кількох фактичних обставин (умов) і для настання правових наслідків досить наявності однієї з цих обставин.

Санкція — це частина норми права, яка містить указівки щодо юридичних наслідків порушення правила, зафіксованого в диспозиції. Мета санкції — створення тих чи інших несприятливих наслідків для правопорушника або заохочувальних наслідків для суб'єктів, що виконують владний припис.

- Види санкцій:

1. За ступенем визначеності:

- *Абсолютно визначені* — чітко визначають вид та міру юридичної відповідальності;
- *Відносно визначені* — межі юридичної відповідальності визначаються від мінімальної до максимальної або тільки до максимальної;

2. За кількістю несприятливих наслідків:

- *Прості* — передбачають один невикладний наслідок.
- *Складні* — передбачають одночасне застосування декількох невикладних наслідків.
- *Альтернативні* — указують на декілька можливих засобів впливу на правопорушника, а доцільність застосування конкретного засобу визначається правозастосовчим органом, виходячи з особливості конкретної справи;

3. За характером наслідків:

- *каральні (штрафні);*
- *правовідновлювальні (компенсаційні);*
- *заохочувальні.*

4. За галузями права:

- *кримінально-правові;*
- *адміністративно-правові;*
- *цивільно-правові;*
- *дисциплінарні.*

Див. також

- [Процесуально-правова норма](#)
- [Інформаційно-правові норми](#)

- [Право](#)

Джерела

- Загальна теорія держави та права — Цвік М. В.,Петришин О. В., Авраменко Л. В.-Харків,- 2009 р.
- Венгеров А. Б. Теорія держави та права. — М. — 2004.
- Скакун О. Ф. Теорія держави та права: Підручник. — Х. — 2011.
- Заморська Л. І. Логіко-структурні закономірності щодо визначених норм права // Держава і право. Юрид. і політ. науки. — 2008. — Вип. 39. — С. 40-47.
- Колошин В. Логічна структура норм права (деякі практичні аспекти) // Право України. — 1995. — № 7. — С. 44-46.
- Корнута Р. Вітчизняні погляди на структуру норми права // Право України. — 2007. — № 7. — С. 19-21.
- Нестерович В.Ф. [Поняття, сутнісні риси та види норм виборчого права України](#). Правовий часопис Донбасу. 2018. № 3. С. 33-39.
- Нормы советского права. Проблемы теории / Под ред. М. И. Байтина и В. К. Бабаева. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1987. — 248 с.
- Орехов В. Ю. Місце санкції у структурі правової норми // Держава і право. Юрид. і політ. науки. — 2005. — Вип. 29. — С. 102—108.
- Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Поняття, ознаки, види і структура конституційно-правових норм // Право України. — 2001. — № 11. — С. 9-14.
- Ручкин Е. Б. К вопросу о нормативности права // Пробл. законности. — 2001. — Вип. 46 — С. 3—9.
- Ульянова О. Правові фікції і правові презумпції: єдність та відмінність // Право України. — 2005. — № 6. — С. 101—103.
- Молибога М. П. Класифікація тлумачення норм права / М. П. Молибога // Держава і право. Юрид. і політ. науки: зб. наук. пр. — 2010. — Вип. 50. — С. 76-83.
- Корнута Р. Загальнотеоретичні особливості структури норми кримінального права / Р. Корнута // Право України. — 2008. — № 11. — С. 72 – 76.
- Орехов В. Ю. Місце санкції у структурі правової норми // Держава і право. Юрид. і політ. науки. — 2005. — Вип. 29. — С. 102—108.
- Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Поняття, ознаки, види і структура конституційно-правових норм // Право України. — 2001. — № 11. — С. 9-14.

Література

- Норма права // [Велика українська юридична енциклопедія](#) : у 20 т. / О. В. Петришин (відп. ред.) та ін.. — 2017. — Т. 3 : Загальна теорія права. — С. 333. — ISBN 978-966-937-233-8.
- О. В. Задорожній. Норма міжнародного права // [Українська дипломатична енциклопедія](#): У 2-х т./Редкол.:Л. В. Губерський (голова) та ін. — К.:Знання України, 2004 — Т.2 — 812с. ISBN 966-316-045-4
- Спеціалізовані норми права // [Велика українська юридична енциклопедія](#) : у 20 т. / О. В. Петришин (відп. ред.) та ін.. — 2017. — Т. 3 : Загальна теорія права. — С. 730. — ISBN 978-966-937-233-8.

Посилання

- Нестерович В. Ф. (2018). [Поняття, сутнісні риси та види норм виборчого права України](#). Правовий часопис Донбасу. № 3. с. 33–39.
- А. Ю. Олійник. [Альтернативні норми](#) // [Юридична енциклопедія](#) : [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.] — К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. — Т. 1 : А — Г. — 672 с. — ISBN 966-7492-00-X.

- [Дозвіл правовий](#) // [Юридична енциклопедія](#) : [у 6 т.] / ред. кол. [Ю. С. Шемшученко](#) (відп. ред.) [та ін.] — К. : [Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана](#), 1998. — Т. 2 : Д — Й. — С. 268. — ISBN 966-7492-00-8.
- [Забороняючі норми](#) // [Юридична енциклопедія](#) : [у 6 т.] / ред. кол. [Ю. С. Шемшученко](#) (відп. ред.) [та ін.] — К. : [Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана](#), 1998. — Т. 2 : Д — Й. — С. 449. — ISBN 966-7492-00-8.
- [Імперативна норма](#) // [Юридична енциклопедія](#)
- [Норма міжнародного права](#) // [Юридична енциклопедія](#) : [у 6 т.] / ред. кол. [Ю. С. Шемшученко](#) (відп. ред.) [та ін.] — К. : [Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана](#), 2002. — Т. 4 : Н — П. — 720 с. — ISBN 966-7492-04-4.
- [Норма права](#) // [Юридична енциклопедія](#), с.189
- [Рекомендаційна норма](#) // [Юридична енциклопедія](#) : [у 6 т.] / ред. кол. [Ю. С. Шемшученко](#) (відп. ред.) [та ін.] — К. : [Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана](#), 2003. — Т. 5 : П — С. — 736 с. — ISBN 966-7492-05-2.
- [Техніко-юридичні норми](#) // [Юридична енциклопедія](#) : [у 6 т.] / ред. кол. [Ю. С. Шемшученко](#) (відп. ред.) [та ін.] — К. : [Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана](#), 2004. — Т. 6 : Т — Я. — С. 53. — ISBN 966-7492-06-0.

Регуляторний акт

Регуляторний акт — прийнятий уповноваженим регуляторним органом [нормативно-правовий акт](#), який або окремі положення якого спрямовані на правове регулювання [господарських відносин](#), а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими [органами державної влади](#) та суб'єктами господарювання; прийнятий уповноваженим [регуляторним органом](#) інший офіційний письмовий документ, який встановлює, змінює чи скасовує норми права, застосовується неодноразово та щодо невизначеного кола осіб і який або окремі положення якого спрямовані на правове регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, незалежно від того, чи вважається цей документ відповідно до закону, що регулює відносини у певній сфері, нормативно-правовим актом.

Ознаки регуляторного акту:

- має владно-організаційний характер;
- приймається (видається) уповноваженим на це суб'єктом;
- встановлює загальні правила безособистісного характеру;
- розрахований на багаторазове використання для всіх передбаченими ним випадків;
- йому притаманна стабільність;
- його юридична сила зберігається незалежно від виконання приписів в часі.

Зміст

- [1 Регуляторні органи](#)
- [2 Аналіз регуляторного впливу](#)
- [3 Оприлюднення проектів регуляторних актів](#)
- [4 Нормативно-правові акти, які визначають діяльність учасників регуляторного процесу](#)
- [5 Див. також](#)

- [6 Джерела](#)
- [7 Посилання](#)

Регуляторні органи

Регуляторними органами є:

- Верховна Рада України
- Президент України
- Кабінет Міністрів України
- Національний банк України
- Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення
- інші державні органи, центральні органи виконавчої влади
- Верховна Рада Автономної республіки Крим
- Рада Міністрів Автономної республіки Крим
- місцеві органи виконавчої влади
- органи місцевого самоврядування

Аналіз регуляторного впливу

Кожен проект регуляторного акту в обов'язковому порядку супроводжується аналізом регуляторного впливу, який містить:

- обґрунтування необхідності державного регулювання шляхом прийняття регуляторного акта;
- аналіз впливу, який справлятиме регуляторний акт на ринкове середовище;
- забезпечення прав та інтересів суб'єктів господарювання, громадян та держави;
- обґрунтування відповідності проекту регуляторного акта принципам державної регуляторної політики.

Оприлюднення проектів регуляторних актів

Усі проекти регуляторних актів підлягають обов'язковому оприлюдненню. Повідомлення про оприлюднення проекту регуляторного акту повинно містити:

- стислий виклад змісту проекту регуляторного акту;
- поштову та електронну адресу розробника проекту регуляторного акту та інших органів, до яких надсилаються зауваження та пропозиції;
- інформацію про спосіб оприлюднення проекту регуляторного акта та відповідного аналізу регуляторного впливу (назва друкованого засобу масової інформації та/або адреса сторінки в мережі Інтернет, де опубліковано чи розміщено проект регуляторного акта та аналіз регуляторного впливу);
- інформацію про строк, протягом якого приймаються зауваження та пропозиції від громадськості, та про спосіб надання до регуляторного органу зауважень та пропозицій.

Нормативно-правові акти, які визначають діяльність учасників регуляторного процесу

- Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження методик проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта» №308 від 11.03.2004;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про офіційне оприлюднення регуляторних актів, прийнятих місцевими органами виконавчої влади, територіальними органами центральних

органів виконавчої влади та їх посадовими особами, і внесення змін до Порядку оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» №150 від 11.02.2004;

- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про підготовку та оприлюднення щорічної інформації Кабінету Міністрів України про здійснення державної регуляторної політики органами виконавчої влади» №152-р від 19.03.2004;
- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про проведення моніторингу виконання центральними та місцевими органами виконавчої влади найважливіших актів законодавства та завдань у першому півріччі 2004 року» №65-р від 19.02.2004;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» №472 від 14.04.2004;
- Указ Президента України «Про зміни та визнання такими, що втратили чинність, деяких указів Президента України» №477 від 24.04.2004;
- Указ Президента України «Про деякі заходи щодо забезпечення здійснення державної регуляторної політики» №901/2005 від 01.06.2005;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» №3 від 04.01.2002.

Див. також

- [Нормативно-правовий акт](#)

Джерела

- zakon.nau.ua Словник законодавчих термінів - Регуляторний акт^[недоступне посилання з липень 2019]
- zakon1.rada.gov.ua Закон України "Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності" від 11.09.2003 № 1160-IV

Посилання

- [Регуляторний акт](#) // [Юридична енциклопедія](#) : [у 6 т.] / ред. кол. [Ю. С. Шемшученко](#) (відп. ред.) [та ін.] — К. : [Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана](#), 2003. — Т. 5 : П — С. — 736 с. — [ISBN 966-7492-05-2](#).

Нормативно-правовий акт

Нормативно-правовий акт — офіційний письмовий [документ](#), прийнятий уповноваженими на це суб'єктами нормотворчості у визначеній формі та за встановленою процедурою, спрямований на встановлення, зміну або скасування норми права.

Іншими словами, нормативно-правовий акт — це [документ](#), прийнятий у визначеному порядку компетентним органом [публічної влади](#), у якому містяться норми права.

У правовій системі України нормативно-правовий акт є основним [джерелом права](#).

В Україні відсутній закон про нормативно-правові акти, а питання щодо єдиного законотворчого і нормотворчого процесу розпорошені по різних законодавчих і підзаконних актах міністерств і відомств^[1].

Зміст

- [1 Ознаки нормативно-правового акта](#)
- [2 Класифікація](#)
- [3 Систематизація](#)
- [4 Офіційне опублікування нормативно-правових актів](#)
- [5 Дія \(чинність\) нормативно-правових актів](#)
- [6 Дія нормативного акта у часі](#)
 - [6.1 Набрання чинності нормативним актом](#)
 - [6.2 Напрямок темпоральної дії нормативно-правового акта](#)
 - [6.2.1 Принцип незворотності темпоральної дії нормативних актів](#)
 - [6.3 Припинення дії нормативного акта](#)
- [7 Дія у просторі](#)
 - [7.1 Основні принципи дії нормативних актів у просторі](#)
 - [7.2 Поняття простору та території](#)
 - [7.3 Екстериторіальність](#)
- [8 Дія закону \(нормативного акта\) за колом \(щодо\) осіб](#)
 - [8.1 Принципи дії](#)
 - [8.2 Винятки дії нормативних актів за колом осіб](#)
 - [8.2.1 Особиста недоторканність та імунітети](#)
- [9 Колізія норм права \(законів\) та правила її розв'язання](#)
- [10 Відмінність нормативно-правового акту від індивідуально-правового](#)
- [11 Див. також](#)
- [12 Примітки](#)
- [13 Література](#)
- [14 Посилання](#)

Ознаки нормативно-правового акта

Для нормативних правових актів характерні такі ознаки. Вони:

- завжди містять хоча б одну [норму права](#);
- приймаються лише правотворчими суб'єктами — у межах їх компетенції.

Суб'єктами прийняття нормативних актів є народ, органи державної влади, територіальні громади, органи місцевого самоврядування, органи автономних утворень, можуть бути — громадські організації, підприємства і інші інституції, передбачені законодавством;

- створюються з дотриманням певної законодавчо визначеної особливої [правотворчої процедури](#), стадіями якої є розроблення, розгляд та обговорення проектів, ухвалення нормативних актів, їх офіційне опублікування і введення в дію;
- ухвалюються суб'єктами правотворчості у формах, визначених законодавством для відповідного акта (так, Верховна Рада України, зокрема, приймає закони^[2], Президент України — укази, Кабінет Міністрів України — [постанови](#)^[3]).

Нормативно-правові акти як офіційні письмові [документи](#) створюються відповідно до ustalених вимог.

I. Зокрема, це вимоги щодо реквізитів, до яких належать, зокрема: назва [акта](#) (загальна та індивідуальна), вказівка на суб'єкта прийняття, предмет регулювання, дата і місце його прийняття, підпис відповідальної посадової особи.

II. Також це вимоги щодо структури нормативно-правового акта, що залежить від його особливостей, виду. Основні елементи:

- [Преамбула](#) — вступна частина акта, яка не містить норм права та у якій наводиться обґрунтування закону, визначаються його мета, завдання, а іноді проголошуються світоглядні положення.
- Статті або пункти — містять первинні елементи нормативно-правового акта — нормативні приписи (розпорядження). У свою чергу, статті можуть поділятися на частини (часто вони позначаються цифрами; якщо не позначені, то частиною є окремий абзац), частини — на абзаци, пункти, підпункти.

Статтю акта, її частини прийнято скорочено позначати так: статтю — «ст.», частини статей — «ч.», пункт — «п.» тощо. Статті, пункти в нормативних актах мають наскрізну нумерацію.

- Глави — можуть виділятися у великих за обсягом актах.
- Розділи — об'єднують глави у великих за обсягом актах (може бути і навпаки — статті, пункти об'єднані в розділи, а вони — у глави).
- Частини — найбільші підрозділи акта, присутні, як правило, у кодексах (загальна та особлива частини).

III. Нормативні правові акти підлягають обов'язковій державній реєстрації^[4] та [обліку](#). Так, нормативно-правові акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, що стосуються прав, свобод і законних інтересів громадян або мають міжвідомчий характер, реєструються в Міністерстві юстиції України. В Україні створено Єдиний державний реєстр нормативних актів^[5].

IV. Нормативно-правові акти створюються на основі правил [юридичної техніки](#), які, зокрема, передбачають вимоги щодо мови (в тому числі щодо юридичної термінології), прийомів і засобів викладення тексту актів (юридичних конструкцій, дотримання законів логіки тощо)^[6].

Класифікація

Нормативно-правові акти поділяють на **закони** та **підзаконні** нормативно-правові акти.

Закони — це нормативно-правові акти, що видаються законодавчими органами (у нашій державі — Верховною Радою України), мають вищу юридичну силу та регулюють найважливіші суспільні відносини.

Закони зазвичай поділяються на конституційні та звичайні.

Усі закони мають вищу юридичну силу, яка полягає у тому, що:

- ніхто, крім органів [законодавчої влади](#), не може приймати закони, змінювати чи скасовувати їх
- лише Конституційний Суд України може визнати закон України чи його окреме положення неконституційним
- усі інші нормативно-правові акти повинні видаватися відповідно до законів
- у разі колізій між нормами закону і підзаконного нормативно-правового акту діють норми закону.

Докладніше: [Закон](#)

Підзаконні нормативно-правові акти — нормативно-правові акти уповноважених органів держави (їх посадових осіб) та інших суб'єктів, що приймають відповідно до законів і розвивають чи деталізують їх положення.

Існують різні класифікації таких актів. Зокрема, залежно від суб'єктів, що їх видали, виділяють такі види підзаконних нормативно-правових актів в Україні:

- нормативні акти Верховної Ради України (закони, постанови)
- нормативні акти Президента України (укази, розпорядження)
- нормативні акти Кабінету Міністрів України (постанови, розпорядження)
- нормативні акти Верховної Ради та Ради міністрів Автономної Республіки Крим
- нормативні акти міністерств, державних комітетів, інших органів центральної виконавчої влади зі спеціальним статусом (накази, розпорядження)
- нормативні акти місцевих державних адміністрацій
- нормативні [акти органів місцевого самоврядування](#)
- нормативні акти відділів та управлінь відповідних центральних органів на місцях
- нормативні акти керівників державних підприємств, установ, організацій на місцях
- інші підзаконні нормативні акти.

Докладніше: [Підзаконний акт](#)

Систематизація

Докладніше: [Систематизація законодавства](#)

Нормативних актів досить багато, у зв'язку з чим вони потребують систематизації.

Систематизація нормативних актів — це діяльність з їх впорядкування та вдосконалення, приведення до певної внутрішньої узгодженості через створення нових документів чи збірників. Розрізняють *інкорпорацію* та *кодифікацію* як основні види систематизації актів.

Інкорпорація — вид систематизації нормативних актів, який полягає у зібранні їх у збірниках у певному порядку без зміни змісту. Критерії систематизації: хронологічний або алфавітний порядок, напрям діяльності, сфера суспільних відносин, тематика наукового дослідження тощо. Можна також назвати кілька видів інкорпорації: за юридичним значенням вона буває офіційна чи неофіційна; за обсягом — загальна, галузева, міжгалузева, спеціальна; за критерієм об'єднання — предметна, хронологічна, суб'єктивна.

Кодифікація — вид систематизації нормативних актів, що мають спільний предмет регулювання, який полягає у їх змістовній переробці (усунення розбіжностей і суперечностей, скасування застарілих норм) і створенні зведеного нормативного акта. Різновидами кодифікації є кодекс, статут, положення.

Кодекс — кодифікований акт, який забезпечує детальне правове регулювання певної сфери суспільних відносин і має структурний розподіл на частини, розділи, підрозділи, статті, що певною мірою відображають зміст тієї чи іншої галузі права. У сучасному законодавстві України існують: Кримінальний кодекс, Кодекс про адміністративні правопорушення, Сімейний кодекс, Кримінально-процесуальний кодекс, Земельний кодекс, Водний кодекс тощо.

Статут, положення — кодифіковані акти, в яких визначається статус певного виду державних організацій та органів.

Нормативний акт як джерело права має свої переваги і недоліки. Однак за допомогою писаного права досить зручно регулювати суспільні відносини. Тому в наш час^[коли?] офіційні документи, що видаються державою, є основним або одним з основних джерел права практично у всіх правових системах світу. У разі відсутності внутрішніх регулюючих норм права, правовідносини вирішується на підставі міжнародних угод.

Офіційне опублікування нормативно-правових актів

Докладніше: [Офіційне оприлюднення нормативно-правових актів](#)

Порядок, терміни та умови оприлюднення і набрання чинності нормативно-правових-актів регулюються Конституцією України та відповідним Указом Президента України^[7]. Там вказано, що закони, інші акти [Верховної Ради](#), [Президента](#), [Кабміну](#) мають бути опубліковані в офіційних друкованих виданнях не пізніше, ніж через 15 днів після їх прийняття. До офіційних видань належать: [Офіційний вісник України](#), [Урядовий кур'єр](#), [Голос України](#), [Відомості Верховної Ради України](#), [Офіційний вісник Президента України](#). В інших ЗМІ акти можуть бути надруковані лише після офіційного їх оприлюднення у вказаних вище виданнях.

Є акти, що призначені для внутрішнього користування певних органів та установ. Їх дозволено не оприлюднювати в офіційних виданнях. Чинності вони набирають з моменту надсилання їх тим посадовим особам чи керівникам установ, підрозділів тощо, яких вони стосуються.

Дія (чинність) нормативно правових актів

Дія закону (нормативно-правового акта) чи навіть окремої його норми права — це обов'язковість їх виконання (всіма) громадянами, посадовими особами, державними органами та іншими суб'єктами права стосовно певної сфери (виду) суспільних відносин, за певних обставин (ситуацій), протягом певного часу, на певній території (у певному просторі) та щодо конкретного кола суб'єктів права, тобто осіб, організацій (в широкому значенні цього слова), які наділені певними характеристиками.

Отже, межі дії нормативних актів (законів) чи окремих норм визначаються такими критеріями (параметрами):

1. видом регульованих суспільних відносин (тобто предметом регулювання);
2. обставинами, настання яких зумовлює необхідність застосування регулятивної функції цих актів;
3. часовими вимірами;
4. просторовими вимірами (або територією в широкому розумінні слова);
5. колом осіб, на яких поширюються норми акта.

Це твердження про межі дії не суперечить тому, що вже висловлювалось раніше, а саме — судженню про загальнообов'язковість правових норм як конститутивну органічну властивість права. Норми права обов'язкові до виконання лише в рамках, окреслених переліченими критеріями. Абсолютна ж, беззастережна «загальнообов'язковість» виключала б можливість функціонувати праву як системі, тобто:

1. змінювати та оновлювати право;
2. враховувати особливості та обставини, пов'язані з місцем проходження (розвитку) праворегульованих відносин;
3. враховувати специфічні реально існуючі властивості різних суб'єктів. Усе це могло б призвести до загального нівелювання права та втрати ним його соціальної цінності як регулятора суспільних відносин, що залежить від конкретних історичних умов соціального життя.

Дія норми права (закону, нормативного акту) поширюється на певні суспільні відносини, що визначається галузевою приналежністю норми. Це так звана предметна дія. Дія норми права пов'язується з певними обставинами, що визначається гіпотезою норми. Це так звана конкретно-ситуаційна дія.

Дія нормативного акта у часі

Її характеризують принаймні три показники:

1. Момент набрання актом чинності;
2. Напрямок темпоральної дії нормативного акта;
3. Момент припинення дії нормативного акта.

Набрання чинності нормативним актом

Дія нормативного акта (чи його окремої частини) починається з моменту набрання ним чинності.

Термінологія

У законодавстві [України](#) на позначення цього моменту використовують такі терміни, як «набрання чинності», «набуття чинності», «введення в дію», «вступ в дію». Ці терміни містяться й у тексті [Конституції України](#). У переважній більшості випадків усі перелічені терміни використовуються як синоніми.

Усі ці терміни зазвичай позначають одне поняття — початкову точку темпоральної дії/чинності нормативно-правового акта, тобто календарну дату, з якої починається юридична сила акта, тобто його владний регулятивний вплив на відносини, який полягає у «забезпечуваній державою формальній можливості використання або формальній необхідності виконання (дотримання) закріплених у ньому норм»^[8].

У поодиноких випадках український законодавець вдається до розрізнення понять «набуття чинності» та «введення в дію» (див. [рішення Конституційного Суду України № 21-рп/2010 від 06.10.2010 року](#)), що відображає погляди на це питання, що не є усталеними в правовій доктрині.

Поняття «введення нормативного акта в дію» має й інше, ширше значення — «завершальна стадія законодавчого процесу, що включає визначення порядку й умов набрання чинності законом, порядку й умов його впровадження в систему законодавства, а також порядку й умов застосування закону в цілому чи окремих його положень», комплекс заходів (організаційних, інформаційних, матеріально-технічних, фінансових, кадрових, техніко-юридичних тощо), які здійснюються для уможливлення функціонування такого акта^[9].

Умови введення нормативного акта в дію визначаються в самому акті одночасно з його прийняттям, або окремим актом про введення відповідного акта в дію. Складні, великі за обсягом акти (конституційні закони, кодекси тощо) можуть бути введені в дію окремим актом.

Порядок набуття чинності

В [Україні](#) законодавець визначає три способи визначення моменту набрання чинності нормативно-правовим актом:

1. *загальний* — у відповідному акті встановлюється загальне правило введення в дію відповідної категорії актів, що реалізується за відсутності наступних двох способів;
2. *особливий* — у відповідному загальному акті встановлюється особливий термін набрання чинності актами, які приймаються в певній сфері суспільних відносин (митні, бюджетні, податкові); реалізується за відсутності наступного способу;
3. *спеціальний* — у окремому нормативно-правовому акті встановлюються норми, які визначають особливий строк набрання ними чинності.

Як правило, названі способи як обов'язкову умову набрання чинності нормативно-правовим актом (і найбільш раннім можливим строком цього), визнають його офіційне опублікування^[9].

Відповідно до ст. 57 [Конституції України](#) нормативно-правові акти, що визначають права й обов'язки громадян, не доведені до відома населення в установленому законом порядку, є нечинними і не мають діяти.

Законодавство України закріплює такі загальні правила набуття чинності нормативними актами:

1. [Конституція України](#) набула чинності з дня її прийняття — 28 червня 1996 р.^[10] ([рішення Конституційного Суду України № 4зп від 03.10.1997 року](#)).
2. Відповідно до ст. 94 Конституції України та ст. 138 [Закону України «Про Регламент Верховної ради України»](#) від 10.02.2010 закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування. Постанови Верховної Ради, які містять положення нормативного характеру, набирають чинності з дня їх офіційного оприлюднення, якщо ними не передбачено інше. ([ч.5 ст.138 Закону України «Про Регламент Верховної ради України»](#))
3. Міжнародні договори України — після надання Україною згоди на обов'язковість для неї міжнародного договору відповідно до [Закону України «Про міжнародні договори України»](#) в порядку та строки, передбачені договором, або в інший узгоджений сторонами спосіб (Ст. 14 [Закону України від 29.06.2004 р. № 1906-IV «Про міжнародні договори України»](#) Положення про порядок укладення,

виконання та денонсації міжнародних договорів України міжвідомчого характеру, затверджене постановою Кабміну від 17.06.94 р. № 42)

4. Укази, розпорядження та інші нормативно-правові акти [Президента України](#) — через десять днів з дня офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самими актами, але не раніше дня опублікування в офіційних виданнях (ст. 57 Конституції України, ст. 4 [Указу Президента України від 10.06.97 р. № 503/97 «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності»](#))
5. Постанови [Кабінету Міністрів України](#), крім постанов, що містять інформацію з обмеженим доступом, набирають чинності з дня їх офіційного опублікування, якщо інше не передбачено самими постановами, але не раніше дня їх опублікування, у випадках, передбачених законом, постанови Кабінету Міністрів України або їх окремі положення, що містять інформацію з обмеженим доступом, не підлягають опублікуванню і набирають чинності з моменту їх доведення в установленому порядку до виконавців, якщо цими постановами не встановлено пізніший термін набрання ними чинності. Розпорядження [Кабінету Міністрів України](#) набирають чинності з моменту їх прийняття, якщо цими розпорядженнями не встановлено пізніший термін набрання ними чинності. Акти [Кабінету Міністрів України](#) з питань державної митної справи набирають чинності в порядку, визначеному [Митним кодексом України](#). (ст.52 [Закону України «Про кабінет міністрів України» від 27.02.2014 р.](#))
6. Нормативно-правові акти з питань митної справи — через 45 днів з дня їх офіційного опублікування, якщо інше не передбачено самим актом, але не раніше дня їх офіційного опублікування (ст. 2 [Митного кодексу України](#)).
 - Офіційним опублікуванням такого нормативно-правового акта, вважається опублікування його повного тексту в одному з періодичних друкованих видань, визначених законодавством України як офіційні. Днем офіційного опублікування вважається день виходу в світ номера того офіційного друкованого видання, в якому повний текст опубліковано раніше, ніж в інших офіційних друкованих виданнях. Якщо опублікування здійснювалося частинами, днем його офіційного опублікування вважається день виходу в світ того номера офіційного друкованого видання, в якому раніше, ніж в інших офіційних друкованих виданнях, опубліковано останню частину зазначеного закону або нормативно-правового акта. Нормативно-правовий акт з питань державної митної справи, який набирає чинності з дня офіційного опублікування, вважається чинним з 0 годин дня, наступного за днем його офіційного опублікування. Якщо для набрання чинності встановлено певний строк, визначений днями, цей строк починається з 0 годин дня, наступного за днем офіційного опублікування і закінчується о 24 годині останнього дня відповідного строку. Якщо день набрання визначено конкретною датою, цей закон або акт вважається чинним з 0 годин зазначеної дати. (ст.2 [Митного кодексу України](#)).
7. Накази міністерства, які є нормативно-правовими актами і пройшли державну реєстрацію, набирають чинності з дня офіційного опублікування, якщо інше не передбачено самими актами, але не раніше дня офіційного опублікування.(ст.15 [Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» 17.03.2011 р.](#))
8. Постанови Правління [Національного банку України](#), що регулюють відношення, суб'єктами яких є органи державної влади і місцевого самоврядування, банки, підприємства, організації і установи незалежно від форм власності, а також фізичні особи — через десять днів після їх державної реєстрації, здійснюваної [Міністерством юстиції України](#), якщо в них не встановлений більш пізній строк набрання чинності, але не раніше дня їх офіційного оприлюднення. Не мають зворотної дії крім випадків, коли вони відповідно до закону пом'якшують або скасовують відповідальність. (ст.56 [Закону України від 20.05.1999 р. № 679-XIV «Про Національний банк України»](#))
9. Нормативно-правові акти місцевих державних адміністрацій, які стосуються прав та обов'язків громадян або мають загальний характер, підлягають оприлюдненню і набирають чинності з моменту їх оприлюднення, якщо самими актами не встановлено пізніший термін введення їх у дію. (ст.41 [Закону України «Про місцеві державні адміністрації»](#))
10. Рішення органів місцевого самоврядування набувають чинності з дня їх офіційного оприлюднення, якщо відповідною радою не встановлено пізніший термін введення цих рішень у дію. (ст. 59 [Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»](#))

Загалом порядок дії нормативно-правових актів закріплений, зокрема, в [Конституції України](#) (ст.ст.57, 58, 94, 102, 117); Законах України [«Про регламент Верховної ради України»](#)(ст.138.), [«Про місцеве самоврядування в Україні»](#)(ст.59), [«Про місцеві державні адміністрації»](#)(ст.41), [«Про Національний банк України»](#)(ст.56), [«Про міжнародні договори України»](#) (ст.14), [Митним кодексом України](#) (ст.9), в Положенні про порядок підготовки і внесення проектів указів і розпоряджень [Президента України](#), затвердженого Указом Президента України № 346/93 від 20.08.93 р. [«Про порядок підготовки і внесення актів Президента України»](#); в Указі Президента України № 503/97 від 10.06.97 р. [«Про](#)

[порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності»; в Указі Президента України № 493/92 від 03.10.92р. «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади»; в Положенні \[про державну реєстрацію нормативних актів міністерств, інших органів державної виконавчої влади, органів господарського управління та контролю\]\(#\), що зачіпають права, свободи й законні інтереси громадян або мають міжвідомчий характер, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 22.12.92 р. № 731, \[Положення про порядок укладення, виконання та денонсації міжнародних договорів України міжвідомчого характеру\]\(#\), затверджене постановою Кабміну від 17.06.94 р. № 422.](#)

Напря́м темпоральної дії нормативно-правового акта

Напря́м темпоральної дії — часовий показник, що визначає дію нормативного акта стосовно [юридичних фактів, правових відносин](#), які виникли до і після набуття ним чинності.

Темпоральна дія новоприйнятої норми відрізняється в залежності від того, одномоментні чи тривалі явища піддані [правовому регулюванню](#). Відповідно вона може мати або два види: зворотну і перспективну (пряму) — стосовно одномоментних явищ, або три: зворотну (ретроактивну), негайну (пряму, звичайну) і перспективну (майбутню) — стосовно триваючих відносин. Відповідні напрями дії в часі має норма, що припиняє чинність — дострокове припинення, негайне припинення, ультра активність.

Загальна характеристика напрямів дії в часі нормативних актів

Лише щодо дії правових норм на триваючі відносини (2 і більше днів) можна говорити про такий вид темпоральної фактичної дії як негайна дія.

Негайна дія — це дія новоприйнятої норми на відносини (права і обов'язки), що тривають на момент набуття нею календарної чинності. Під негайною дією розуміється поширення дії норм, що містяться у новому нормативно-правовому акті на ті правові наслідки, які хоча й впливають з [юридичних фактів](#), що виникли під час дії старого нормативного акта, проте настають уже після моменту набрання чинності новим. Іншими словами, норми нового акта з моменту набуття ними чинності діють на права й обов'язки учасників [правовідносин](#), які виникли до цього моменту, змінюючи при цьому на майбутнє їх зміст, порядок реалізації тощо, або взагалі припиняючи їх.

Зворотна дія — це дія новоприйнятої норми на відносини (права і обов'язки), які завершилися на момент набуття нею календарної чинності. Згідно статті 58 Конституції України закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Це така дія акту на відносини, що існували до його прийняття, за якої припускається, що новий нормативний акт існував на момент їх виникнення. Але бувають винятки, скажімо, у кримінальному, адміністративному законодавстві. Так, якщо нормативний акт, прийнятий після вчинення [правопорушення](#), пом'якшує чи звільняє від юридичної відповідальності, то такий акт має зворотну силу, [7] а якщо встановлює чи обтяжує відповідальність — то не має. Так, згідно з КК (ст. 4) злочинність і караність діяння визначаються законом, який діяв на час вчинення цього діяння — це загальне правило.

Наприклад, Закон України "Про введення в дію Закону України «Про Державний бюджет України на 1997 рік» прийнято 15 серпня 1997 р. Але подивимось, коли введено в дію Закон про державний бюджет. Стаття 1 Закону про введення його в дію зазначає: "Закон України «Про Державний бюджет України на 1997 рік» набирає чинності з 1 січня 1997 р. в частині статей, що відповідають Закону України «Про порядок фінансування видатків з державного бюджету України у 1997 році до прийняття Закону України „Про Державний бюджет України на 1997 рік“, а решта — з 1 липня 1997 року..."^[11].

Перспективною дією правових норм є їх поширення на будь-які [юридичні факти](#), права і обов'язки учасників [правовідносин](#), цілі правовідносини, які виникають після моменту набуття ними чинності. Перспективна дія норм має різні підвиди, які визначаються віддаленістю від указанного моменту тих

явищ, на які розповсюджена їх дія: повна й обмежена (останній підвид може мати різні ступені). Указаний вид дії нововведених правових норм часто має місце у поєднанні з переживаючою дією скасованих правових норм. Це означає звуження меж його дії (нового закону), але розширення меж дії старого закону. Проте він можливий і сам по собі — коли відповідні відносини стають предметом правового регулювання вперше.

Ультраактивна (переживаюча) дія норм скасованого нормативного акта — це їх дія після втрати календарної чинності таким актом. У процесі дії нормативного акта у часі іноді виникає особлива ситуація, яку умовно можна визначити як «залишкову дію чи залишкову силу закону». Наприклад у Законі України від 17 січня 2002 р. «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування»^[12] (ст. 10 «Прикінцеві положення») зазначається: «Протягом одного календарного місяця з дня набрання чинності цим Законом суб'єкти господарювання, які були зареєстровані і здійснювали свою діяльність до набрання чинності цим Законом, здійснюють діяльність з виробництва, експорту, імпорту дисків для лазерних систем зчитування, експорту, імпорту обладнання та сировини для їх виробництва у порядку, що діяв до дня набрання чинності цим Законом»^[13].

Закріплення в українському праві

Законодавство України (окрім деяких міжнародних договорів) не містить визначень жодного напрямку дії в часі нормативних актів. Проте окремі суперечливі визначення існують в практиці Конституційного Суду України.

З зазначеного питання є кілька рішень цього органу:

- рішення № 1-зп/97 від 13 травня 1997 р. у справі щодо несумісності депутатського мандата (вперше надано офіційне тлумачення статті 58 Конституції України);
- рішення № 1-рп/99 від 9 лютого 1999 р., № 6-рп/2000 від 19 квітня 2000 р. у справі про зворотну дію кримінального закону в часі (надане тлумачення зворотної дії у часі нормативно-правових актів);
- рішення № 3-рп/2001 від 5 квітня 2001 р. у справі про податки (тлумачення незворотності закону);
- рішення № 13-рп/2002 від 2 липня 2002 р., № 22-рп/2003 від 25 грудня 2003 р. у справі щодо строків перебування на посту Президента України, № 11 — рп/2008 від 27 травня 2008 р (підтвержені окремі попередні рішення).

В зазначених рішеннях знайшли відбиття як викладений вище підхід до визначення напрямків дії в часі (правильніший), так і інший підхід, що свідчить про колізії в інтерпретації цього поняття в рішеннях КСУ. Згідно з цим другим підходом, зворотною дією вважається поширення нового нормативно-правового акта і на [правовідносини](#), які завершилися до моменту набрання ним чинності, і на ті, що тривають на цей момент, а значить негайна означає — дію закону та іншого нормативно-правового акта на правовідносини, які виникли після набрання чинності цим нормативно-правовим актом. Відповідні корективи мають і визначення інших напрямків дії в часі^[14].

Принцип незворотності темпоральної дії нормативних актів

Загальна характеристика

Цей принцип має багато назв: принцип неретроактивності, принцип «закон не має зворотної сили», *lex retro non agit* або *lex ad preteritum non valet*.

Принцип неретроактивності — принцип, за загальним правилом якого норма права не може мати зворотної дії в часі.

Принцип є важливим елементом принципів законності, правової визначеності.

Доктрина та законодавча практика знають різні можливі винятки з цього принципу. Такими винятками можуть бути: надання зворотної сили закону, що скасовує чи пом'якшує юридичну відповідальність

особи, або закону, який встановлює сприятливіші умови для особи, або взагалі будь-якого закону за відповідною вказівкою законодавця.

Історія

Проблема «закон зворотної дії не має» є надзвичайно давньою — вона досліджувалася ще в Античності, звідки йдуть її історичні витoki, та Середньовіччі.

Вперше цей принцип простежується у промовах Цицерона. Відповідно до тодішніх поглядів на процес, новий закон не застосовувався до уже завершених правочинів, але застосовувався до усіх правочинів, що були в процесі, незалежно від часу виникнення вказаних правовідносин.

Під час пізньої Римської імперії Феодосій I в конституції 393 р. встановлює принцип незворотності кримінальних законів.

Пізніше з'являється т. зв. «Феодосійська норма», названа на честь імператора Феодосія II, яка вказувала, що дія будь-якого закону спрямована на майбутні відносини, якщо тільки законодавець не надав закону зворотної сили. Згодом ці положення дістали відображення і в [Кодексі Юстиніана](#).

У ранньому Середньовіччі питання про дію закону в часі не піднімалося, адже основним джерелом права був звичай, що існував з давніх часів. Під час останнього етапу феодалізму принцип незворотності закону часто визнавався, але де-факто воля законодавця не мала обмежень. Наприклад, у Франції існували декларації — акти, які діяли зі зворотною силою через їх роз'яснювальний характер.

В епоху буржуазно-демократичних революцій їхні ідеологи виступали проти ретроактивних законів. Ці погляди відображені як у Декларації прав прав людини і громадянина 1789 р., так і у Французькій декларації прав людини і громадянина 1795 р., в якій було зазначено, що прийняття ретроактивного закону можна вважати злочином.

Важливий внесок у дослідження цього питання зробив [Савіньї](#), який поділяв закони на дві групи: 1) ті, які регулювали процес набуття прав; 2) ті, які регулювали права, що вже існують. За його переконаннями, незворотність закону мала застосовуватися лише до першої групи законів. Савіньї вважав, що принцип незворотності закону полягає в наданні особі правової безпеки та збереженні її довіри до закону.

Отже, у різні періоди було різне ставлення до принципу про незворотність дії закону: від повного заперечення до покладення його застосування на розсуд законодавця, що було притаманне авторитарним та тоталітарним режимам.

Актуальність принципу незворотності дії закону в часі протягом багатьох століть постійно зростала, про це свідчить закріплення останнього в багатьох відомих документах: у Конституції Сполучених Штатів Америки (1787 р.), Французькій Декларації Прав Людини і Громадянина (1789 р.), Французькій Конституції (1791 р.).

Сьогодні він закріплений в конституціях більшості країн світу^[15].

Закріплення в міжнародному праві

Принцип закріплений Загальною декларацією прав людини (1948 р.) Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966 р.), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Африканській хартії прав людини і народів (1981 р.), Арабській хартії прав людини (1994 р.) тощо.

Закріплення в українському праві

Першорядне значення має ст. 58 Конституції України, положення якої відтворені і в галузевому законодавстві: «Закони й інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують чи скасовують відповідальність особи.

Ніхто не може відповідати за діяння, які на момент їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення».

Таким чином в Україні винятком з принципу є дія нормативних актів, що пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Зазначені конституційні норми поширені на всі галузі права, види правопорушень і юридичної відповідальності, незалежно від галузі (позиція суддів Конституційного Суду України М. Козюбри, М. Савенка, В. Скоморохи).

Принцип неретроактивності нормативних актів закріплений у Розділі II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» у зв'язку з чим, в інтерпретації Конституційного Суду України, він поширюється лише на фізичних осіб (рішення від 9 лютого 1999 р. № 1-рп/99 у справі про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів).

Відповідно до позиції Конституційного Суду щодо юридичних осіб зворотна дія можлива (не тільки, коли скасовується або пом'якшується юридична відповідальність, а й у всіх інших випадках), але, зрозуміло, на підставі відповідної вказівки, яка зазвичай робиться на рівні окремого нормативного акта і стосується виключно дії його приписів^[16].

Припинення дії нормативного акта

Усі нормативно-правові акти за часовим критерієм, тобто тривалістю їх дії, законодавці поділяють на два види:

- акти із невизначеним строком дії, тобто для яких не встановлений кінцевий момент їх дії, прикладом може бути [Конституція України](#);
- акти тимчасової дії, тривалість якої залежить від різних заздалегідь визначених обставин, можна поділити на два підвиди:
 - тимчасові (Тимчасовий регламент Верховної Ради України (Постанова Верховної Ради України від 8 квітня 2008 року № 247-VI);
 - надзвичайні — їх дія обмежена у часі і залежить від існування відповідних зазначених в цьому законі надзвичайних обставин.

Дія нормативного акта у часі завершується з моменту припинення його дії — календарної дати, з якої нормативний акт остаточно втрачає чинність^[17].

Виходячи з цього, можна виділити такі фактори (моменти), з настанням яких акт припиняє свою дію:

1. закінчення строку, на який видавався акт (як приклад, закон про Державний бюджет України на відповідний рік втрачає силу в 00:00 годин 1 січня наступного року); Акти, тривалість дії яких заздалегідь визначена часовими межами при їх прийнятті, можуть бути поділені на чотири різновиди:
 - акти, часові межі дії яких заздалегідь встановлені календарно. Як правило, це порівняно невеликі строки^[18];
 - акти, що діють протягом чітко і заздалегідь встановленого числа днів. Межі часової дії акта не завжди визначаються вказівкою календарної дати, як у наведених вище прикладах. Законом може бути визначена дія нормативних актів, що видаються на його основі, шляхом встановлення фіксованої кількості днів^[19];
 - акти, кінцевий момент дії яких обумовлений настанням певної події. Так, у Законі України від 22 жовтня 1998 р. "Про внесення змін до Закону України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування» зазначено, що він «діє до прийняття рішення Верховною Радою України про повне погашення заборгованості з виплати пенсій, що здійснюється за рахунок коштів Пенсійного фонду України»;

- як особливий різновид тимчасових актів є акти, що видані як тимчасові, але без конкретизації часових меж (рамок) їх дії^[20]. Отже тимчасові нормативно-правові акти приймаються до їх заміни постійними актами. Цією властивістю вони нагадують акти, які приймаються на невизначений строк та діють до їх заміни новим актом;
- 2. у зв'язку із скасуванням нормативного акта іншим актом (найпоширеніший випадок), дана підстава включає пряме скасування акта^[21] і його фактичну заміну внаслідок прийняття іншого акта, що регулює ту саму групу суспільних відносин;
- 3. визнання судами нормативних актів неконституційними, незаконними або такими, що не відповідають правовому акту вищої юридичної сили (наприклад, в Україні такі рішення можуть приймати [Конституційний Суд України](#) і [адміністративні суди](#), а також в одному випадку [господарський суд](#)).

Публічно-правові спори щодо конституційності законів, [міжнародних договорів](#), [підзаконних актів Верховної Ради України](#), [Президента України](#), [Кабінету Міністрів України](#), [Верховної Ради Автономної Республіки Крим](#) віднесені до юрисдикції [Конституційного Суду України](#) згідно зі ст. 14 Закону України від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР «Про Конституційний Суд України». Відповідно до п.1 ч.2 ст.17 частини першої статті 171 та частини першої статті 171-1 [Кодексу адміністративного судочинства України](#) до юрисдикції [адміністративних судів](#) належить вирішення питання щодо законності (крім конституційності) підзаконних правових актів [Верховної Ради України](#), [Президента України](#), [Кабінету Міністрів України](#), [Верховної Ради Автономної Республіки Крим](#), а також законності та відповідності правовим актам вищої юридичної сили правових актів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, [Ради міністрів Автономної Республіки Крим](#), місцевих державних адміністрацій, [органів місцевого самоврядування](#), інших суб'єктів владних повноважень.

Резолютивна частина постанови судового органу про визнання нормативно-правового акта незаконним або таким, що не відповідає правовому акту вищої юридичної сили, і про визнання його не чинним невідкладно публікується відповідачем у виданні, в якому його було офіційно оприлюднено, після набрання постанови законної сили^[22].

Нормативний акт, визнаний нечинним за судовим рішенням, може втрачати чинність принаймні з двох альтернативних моментів:

- з моменту набрання законної сили рішенням суду, тобто на майбутнє,
- з моменту набрання чинності самим актом (з моменту вступу в колізію з більш пріоритетним актом) в минулому, тобто зокрема, йдеться про фактичне анулювання акта.

В Україні на 2014 рік існує здебільшого саме перший варіант.

Так, за рішенням [Конституційного Суду України](#) нормативно-правові акти втрачають чинність з дня ухвалення цього рішення. Проте, якщо КСУ надав своєму рішенням преюдиціальне значення, то, як правило, фактично акт втрачає своє реальне значення з більш ранньої дати в минулому.

Відповідно до правових позицій [адміністративних судів](#) нормативний акт, його окремі приписи, визнані нечинними цими судами, втрачає чинність з набранням законної сили рішенням суду^[23].

І нарешті четверте: скасування рішення про державну реєстрацію; ця підстава врегульована такими нормативними актами: Постанова [Кабінету Міністрів України](#) від 28 грудня 1992 року № 731, якою затверджено Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади (із змінами та доповненнями), Наказ [Міністерства юстиції України](#) від 31 липня 2000 року № 32/5, яким затверджено Порядок скасування рішення про державну реєстрацію нормативних актів, занесених до державного реєстру.

Скасування рішення про державну реєстрацію застосовується до нормативно-правових актів, які пройшли державну реєстрацію в Міністерстві юстиції України або його територіальних органах і є чинними на дату скасування рішення про державну реєстрацію, а також зареєстрованих нормативно-правових актів, визнаних судом незаконними або такими, що не відповідають правовому акту вищої юридичної сили, та нечинними.

Підставами для скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правового акта є:

- виявлення обставин, що не були відомі органу державної реєстрації під час реєстрації нормативно-правового акта;
- набрання законної сили судовим рішенням про визнання нормативно-правового акта незаконним чи таким, що не відповідає нормативно-правовому акту вищої юридичної сили повністю або в окремій його частині;
- одержання повідомлення від спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань реалізації державної регуляторної політики про виявлення будь-якої обставини, визначеної у частині першій статті 25 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», або про припинення дії регуляторного нормативно-правового акта або окремих його положень;
- одержання висновку Секретаріату Урядового уповноваженого у справах [Європейського суду з прав людини Міністерства юстиції України](#), Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі, районних, районних у містах Києві та Севастополі, міжрайонних/міськрайонних (у разі утворення) управлінь юстиції про невідповідність нормативно-правового акта Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколам до неї та практиці Європейського суду з прав людини;
- виявлення порушень або недотримання вимоги чинного законодавства органом, що видав нормативно-правовий акт.

Скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правового акта здійснює орган державної реєстрації, який здійснив державну реєстрацію цього акта^[24].

У разі надходження до [Міністерства юстиції України](#) скарги на нормативно-правовий акт, зареєстрований територіальним органом [Міністерства юстиції України](#), або в разі виявлення Міністерством юстиції України під час перевірки зареєстрованого територіальним органом [Міністерства юстиції України](#) нормативно-правового акта, що суперечить чинному законодавству, [Міністерство юстиції України](#) має право скасувати рішення про державну реєстрацію такого акта за встановленою процедурою.

Порядку скасування рішення про державну реєстрацію акту передують здійснення реєструючим органом наступних заходів: попередньо пропонується відповідному органу, привести акт у відповідність до законодавства шляхом внесення змін або визнати його таким, що втратив чинність, і відповідний нормативний акт в цей же термін подати на державну реєстрацію, при невиконанні такої вимоги, реєструючий орган самостійно скасовує рішення про державну реєстрацію цього нормативно-правового акту шляхом складання.

Скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правового акта здійснюється незалежно від часу його державної реєстрації.

Зупинення дії нормативного акта

Від припинення дії нормативно-правового акту в часі слід відрізнити зупинення дії в часі.

Зупинення дії нормативного акта — це тимчасове переривання його дії в часі — на певний визначений чи невизначений строк.

Зупинити дію акта має право як орган, що прийняв його, так і інший орган, уповноважений на це законом. Наприклад, згідно з п. 15 ст. 106 Конституції України Президент України зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності цій Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності^[25].

Дія у просторі

Дія нормативно-правового акта у просторі — це здатність нормативно-правового акта створювати юридичні наслідки на певній території.

Дія нормативно-правового акта в просторі відбувається відповідно до територіальних і екстериторіальних принципів.

Основні принципи дії нормативних актів у просторі

Територіальний принцип є основним принципом дії нормативного акта в просторі. Дія акта в межах усієї території відповідної держави пов'язана з концепцією державного суверенітету й обумовлена територіальним верховенством державної влади, необхідністю для тих, хто перебуває на території даної держави, підкорюватися створеним нею [правовим нормам](#). Держава може встановлювати права та обов'язки для осіб, які перебувають на її території, а також визначати юридичний статус суб'єктів права і майна.

Слід звернути увагу, що окрім «традиційної» [території держави](#) в межах кордонів, до неї прирівнюються: космічні об'єкти під прапором і гербом держави; трубопроводи; підводні кабелі та нафтові морські вишки; повітряні, військові та торговельні судна у відкритому морі, які ходять під державним прапором; території дипломатичних представництв і консульств за кордоном.

Норми права (і, відповідно, закони, нормативно-правові акти) можуть розрізнятися між собою за просторовими сферами дії. Існує декілька варіантів дії норми права (закону) за масштабами охоплення території держави. Закон (норма права) може діяти відповідно до одного з наведених правил^[26].

1. У всьому просторі держави.

Так, у КПК (ст. 4) зазначається: провадження в кримінальних справах на території України здійснюється за правилами Кодексу незалежно від місця вчинення злочину. Подібне правило міститься й в КК (ст. 6): особи, які вчинили злочини на території України, підлягають відповідальності на підставі цього Кодексу.

2. В межах тієї частини держави, яка законом (нормативним актом) обумовлена.

Прикладом дії норм права в обмеженому просторі може бути система договірної регулювання оплати праці, зафіксована Законом України від 24 березня 1995 р. «Про оплату праці». Згідно зі ст. 14 Закону «договірне регулювання оплати праці працівників підприємств здійснюється на основі системи угод, що укладаються на державному (генеральна угода), галузевому (галузева угода), регіональному (регіональна угода) та виробничому (колективний договір) рівнях відповідно до Закону України „Про колективні договори і угоди“». Норми, що містяться у перелічених угодах, як і будь-які інші норми права з інших джерел, діють у відповідних межах та є обов'язковими для всіх членів сторін, які перебувають у сфері регулювання зазначених угод.

Або ще один приклад. На територіях спеціальних (вільних) економічних зон, що створюються на території України, діє Закон від 13 жовтня 1992 р. «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон», який передбачає певні особливості порівняно із загальним законодавством України, а також окремий Закон для кожної конкретної спеціальної (вільної) економічної зони.

3. У межах тієї частини території, на яку поширюються повноваження органу, що видав акт.

В обмеженому просторі діють акти всіх органів нижчого (місцевого) рівня, компетенція яких поширюється на відповідну територію. Такими є акти місцевих державних адміністрацій. До них належать також акти органів місцевого самоврядування, нормативно-правовий характер яких визначається державою. Згідно зі ст. 144 Конституції України органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території (органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі комітети, районні та обласні ради).

Екстратериторіальний принцип означає, що дія нормативних актів певної держави не обмежується її територією, а виходить за її кордони. Так, екстратериторіальну дію мають нормативні акти

приватного права, які регулюють відносини за участю іноземного елемента (іноземців та іноземних юридичних осіб). Вихід за межі національних кордонів актів публічного права розглядається як виняток, який забезпечує реалізацію суверенних прав і інтересів держави. Наприклад, акти можуть діяти на:

- територіях з міжнародним режимом (наприклад, у відкритому морі, міжнародному повітряному просторі, космічному просторі, Антарктиці);
- територіях зі змішаним режимом (наприклад, у винятковій економічній зоні, на континентальному шельфі);
- території інших держав (йдеться, наприклад, про дію кримінального законодавства, законодавства про вибори, експортний контроль).

За загальним правилом учасники приватноправових відносин мають автономію волі, тобто можуть самостійно здійснювати вибір права, що підлягає застосуванню до їх відносин^[27].

Екстериторіальний принцип означає, що дія нормативних актів певної держави не поширюється на частину її території. Наприклад, подібна ситуація має місце при спеціальному обмеженні суверенних прав держави на визначених територіях у силу їх зобов'язань згідно з міжнародним правом (наприклад, територія посольств, військових баз), а також у випадку військової окупації. Так, правом екстериторіальності користуються військові кораблі та літаки, що з дозволу певної держави перебувають на її території, але розглядаються як частина території іншої держави

Поняття простору та території

Передусім з'ясуємо зміст [поняття](#) «простір» та його співвідношення з іншим поняттям — «територія». Як загальне родове поняття, що визначає межі дії закону ще за одним, просторовим параметром, виступає категорія «простір». Простір включає такі складові частини (сфери): сухопутний, водний, підземний, повітряний та космічний простір, а також морське дно. Термін «територія» за обсягом охоплюваного ним простору вживається в трьох значеннях:

1. власне територія (від лат. terra — земля, суходіл, земна поверхня; territorium — область) — земельний, сухопутний простір з певними кордонами; або певна частина земної поверхні з визначеними межами — територія міста, парку, заводу тощо;
2. іноді дещо ширше: простір землі, внутрішніх та прибережних вод з певними кордонами (територія адміністративно-територіальної одиниці (утворення) — області, району тощо);
3. в міжнародному праві: територія держави, державна територія — частина земної кулі, що знаходиться під суверенітетом держави, яка включає сухопутний, водний, підземний та повітряний простір, а також континентальний шельф (включає морське дно та надра підводних районів на відстані 200 миль від берега).

До території держави (державної території) умовно відносять так звані «плавучі території», тобто такі, що законно несуть прапор своєї держави військові та торговельні судна, які знаходяться у відкритому морі і, з деякими винятками, в іноземних портах.

До території держави прирівнюються повітряні та космічні апарати, що мають розпізнавальний знак своєї держави, а також деякі інші об'єкти (трубопроводи та інші споруди), які належать державі й знаходяться в межах так званої міжнародної території (відкрите море тощо).

Так, згідно зі ст. 12 Повітряного кодексу України «при виконанні повітряним судном польоту в міжнародному просторі над ним здійснює юрисдикцію протягом всього його польоту та держава, де зареєстровано повітряне судно. Перебуваючи у міжнародному повітряному просторі, повітряне судно є недоторканим і незалежним від будь-якої держави, за винятком тієї, де це повітряне судно зареєстровано, та підкоряється і діє на підставі лише її законів».

Отже, термін «територія» може вживатися у значенні, що наближається до поняття «простір», але все ж таки він не охоплює усі види середовища (наприклад, космічний простір — завжди простір, але

ніколи не територія). Проте з метою розгляду проблеми про дію закону у просторі вони можуть вживатися як взаємозамінні.

Водний простір держави складається з: 1) вод річок, озер, штучних водосховищ, водних шляхів та інших водойм, які розташовані в межах суходільної території держави, а також 2) з морських внутрішніх та територіальних вод, які омивають узбережжя даної держави (до 12 морських миль; миля морська міжнародна дорівнює 1,852 км). Стосовно водного простору іноді за аналогією зі словом «територія» використовують термін «акваторія» (лат. aqua — вода), який має більш вузьке значення — це ділянка водної поверхні в певних межах (водний простір в межах кордонів порту, гідроаеродрому тощо).

Повітряний простір держави включає простір над її суходільною та водною територією. Побудований за типом слів «територія» та «акваторія» термін «аероторія», який іноді вживається, має суто спеціальне значення. Аероторія — це повітряний простір над аеродромом та прилеглою до нього місцевістю в радіусі близько 50 км.

Екстериторіальність

Екстериторіальність (від лат. ex — префікс, що означає відокремлення, позбавлення, звільнення, зміну якості) впливає із дипломатичного імунітету (від лат. immunitas — звільнення, свобода). **Дипломатичний імунітет** — це сукупність привілеїв, що надаються певному колу осіб — громадянам іноземної держави на засадах взаємності. Проте екстериторіальність не вичерпує всього обсягу дипломатичного імунітету, оскільки йдеться лише про імунітет територій, територіальний імунітет. Можливий ще особистий імунітет, тобто імунітет осіб незалежно від конкретного місця — території їх знаходження.

Розрізняють такі види екстериторіальності (територіального імунітету):

Екстериторіальність (імунітет) дипломатичного представництва іноземної держави полягає в недоторканності приміщення дипломатичного представництва. Представники влади держави перебування не мають права проникати (проходити) в це приміщення інакше ніж за згодою глави дипломатичного представництва. Водночас представники влади держави перебування зобов'язані вживати всіх необхідних заходів для того, щоб забезпечити недоторканність приміщення дипломатичного представництва, його архівів та документів незалежно від місцезнаходження останніх. Аналогічні правила застосовуються й щодо консульських приміщень та архівів консульства. Приміщення представництва (власні та орендовані) звільняються від усіх податків, зборів та мита, крім тих, які є платою за конкретні види обслуговування.

Екстериторіальністю представництва тісно пов'язане з правом **дипломатичного притулку**, що практикується в деяких країнах, тобто надання захисту в дипломатичному або консульському представництві держави особам, які переслідуються за їх політичну або наукову діяльність (крім того, існує ще й територіальний притулок).

Екстериторіальність військових частин, літаків та кораблів, що перебувають на території іноземної держави за спеціальним дозволом. Отже, екстериторіальність за своїм змістом означає непоширення на ті чи інші спеціальні території держави законів цієї держави. Тут маємо своєрідну юридичну фікцію, коли якась частина території держави, не перестаючи нею бути, сприймається в певних межах як територія іншої держави (принаймні доти, доки там розташований відповідний спеціальний об'єкт — дипломатичне представництво тощо).

Дія закону (нормативного акта) за колом (щодо) осіб

Дія нормативно-правового акта за колом осіб — це здатність акта створювати юридичні наслідки для певних **суб'єктів права**^[28].

Дія [закону](#) за колом осіб визначається за такими правилами :

- Нормативні акти діють щодо [громадян](#), [юридичних осіб](#) та інших суб'єктів відповідної держави.
- Щодо громадян та організацій межі дії нормативних актів визначаються залежно від змісту і призначення відповідних актів. Визначення (звуження) меж дії актів прямо залежить, по-перше, від характеру регульованих відносин, по-друге, від специфіки суб'єктів цих відносин, яка з їх характеру впливає. Так, глава XIX Кримінального кодексу, присвячена [військовим злочинам](#), поширюється на військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження ними навчальних або перевірних зборів, а також деяких інших осіб, згаданих у ст. 401 КК; норми щодо статусу юридичних осіб належать до компетенції будь-якої організації, що визнається суб'єктом цивільного права; положення про державні органи діють щодо відповідних органів тощо^[28].

Відповідно, дію нормативно-правових актів за колом осіб можна класифікувати залежно від її обсягу:

- Загальна дія — акт поширюється на всіх осіб на території держави (громадяни, іноземні громадяни, біженці тощо).
- Спеціальна дія — деякі акти поширюються на всіх індивідуальних і колективних суб'єктів права на території [держави](#), що діють у певній визначеній сфері відносин; інші охоплюють лише конкретну категорію осіб (держслужбовців, депутатів, військовослужбовців тощо).
- Виняткова дія — акти поширюються на осіб, які тимчасово перебувають на території держави (іноземні громадяни, особи без громадянства)^[28].

Спеціальна дія

Нормативно-правові акти можуть поширюватися тільки на певну категорію осіб (спеціальних суб'єктів) унаслідок диференціації [правового регулювання](#). Такий спеціальний характер можуть мати як закони, так і підзаконні нормативно-правові акти, які визначають правовий статус окремих категорій осіб (наприклад, правовий статус ветеранів війни, біженців, народних депутатів та депутатів місцевих рад, громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи)^[29].

Обмежене коло адресатів мають також відомчі акти, дія яких спрямована лише на співробітників відомства (органу), яке видало нормативно-правовий акт, а також на підприємства, установи та організації, що входять до сфери його управління.

Відповідні вказівки про дію акта щодо певних категорій суб'єктів, якщо це необхідно, даються в самому акті. В цьому аспекті показовим є Закон України від 17 вересня 1992 р. «Про державну статистику» (в редакції Закону від 13 липня 2000 р.). У ст. 4 Закону зазначається, що суб'єктами, на яких поширюється його дія, є органи державної статистики та працівники, які від імені цих органів на постійній або тимчасовій основі беруть участь у проведенні статистичних спостережень; респонденти та користувачі даних статистичних спостережень.

Дія нормативних актів держави поширюється і **на іноземних громадян та осіб без громадянства** (апатридів), крім винятків, зокрема тих, які невіддільні від громадянства як особливого політико-правового зв'язку людини з конкретною державою, що знаходить вираз у взаємних правах та обов'язках.

Так, приміром, на іноземних громадян та осіб без громадянства не поширюється обов'язок військової служби у лавах [Збройних Сил України](#); вони не можуть обирати та бути обраними до виборних державних органів, на виборні державні посади, а також до органів місцевого самоврядування; не можуть брати участь у всеукраїнських та місцевих [референдумах](#), у дорадчих опитуваннях громадян (консультативних референдумах). Іноземні громадяни не можуть призначатися на окремі посади або займатися певною трудовою діяльністю, якщо згідно із законодавством призначення на ці посади або зайняття такою діяльністю обумовлено належністю до громадянства країни (України). Так, відповідно до [Закону України «Про прокуратуру»](#) прокурорами і слідчими можуть призначатися громадяни України (ст. 46). Але, наприклад, якщо Повітряний кодекс колишнього СРСР передбачав, що до складу

екіпажу цивільних повітряних суден можуть входити лише громадяни СРСР, то Повітряний кодекс України такого застереження не містить.

У зв'язку з питанням про дію закону за колом осіб гостро стоїть специфічна проблема про подвійне громадянство, а саме: закон якої держави застосовувати до біпатридів? Відповідно до Закону України від 18 січня 2001 р. «Про громадянство України» (ст. 2) одним із принципів законодавства України про громадянство є принцип єдиного громадянства. Щоправда Закон України від 8 жовтня 1991 р. «Про громадянство України», який втратив чинність у зв'язку з прийняттям вищевказаного Закону, передбачав існування подвійного громадянства на підставі двосторонніх міждержавних договорів.

Проживання або тимчасове перебування громадянина України за межами держави не позбавляє його громадянства України.

Принципи дії

Параметри дії нормативно-правових актів за колом осіб визначаються за допомогою принципів персональної та територіальної юрисдикції.

1. Принцип персональної [юрисдикції](#) ґрунтується на тому, що особа, яка перебуває за межами території держави, має певне відношення до реалізації суверенних прав та інтересів цієї держави. Такий принцип має декілька варіантів:
 - *Захисний принцип* — передбачає можливість держави покласти відповідальність на іноземців, іноземних юридичних осіб, що перебувають за кордоном, якщо їхні дії посягають на основоположні інтереси цієї держави (наприклад, завдають шкоди довкіллю);
 - *Принцип універсальності* — передбачає здійснення державою юрисдикції над [злочинами проти людяності](#);
 - *Активний персональний принцип* — дозволяє поширювати дію нормативно-правових актів держави на її власних громадян чи юридичних осіб, що перебувають за кордоном;
 - *Пасивний персональний принцип* — уможливорює юрисдикцію держави над діями осіб, що мають місце поза межами території держави, якщо вони шкодять громадянам цієї держави (наприклад, Кримінальний кодекс України передбачає, що іноземці або особи без громадянства, які не проживають постійно на території України та вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності, якщо вчинили тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України).
2. Принцип територіальної юрисдикції зумовлений територіальним верховенством держави. Він означає, що зазвичай нормативно-правовий акт діє на всіх осіб на її території (громадян, іноземців та осіб без громадянства). Проте у деяких випадках певні особи, які перебувають на державній території, володіють повним чи частковим імунітетом і не підлягають дії нормативно-правових актів цієї держави (наприклад, члени дипломатичного персоналу)^[28].

Винятки дії актів за колом осіб спостерігаються стосовно осіб, які на підставі міжнародного чи національного права користуються імунітетами, зокрема, дипломатичним імунітетом — повним чи частковим звільненням від поширення на них дії загальних правових норм держави, де вони офіційно перебувають^[30].

- Дипломатичний імунітет, тобто імунітет дипломатичного представника іноземної держави. За набором (обсягом) привілеїв він виходить за межі лише особистої [недоторканності](#).
- Похідними від дипломатичного імунітету є деякі інші різновиди особистої недоторканності.

Дипломатичним імунітетом згідно з чинними законами та міжнародними договорами користуються посадовці міжнародних організацій та деякі інші категорії фізичних осіб, дружини (чоловіки) дипломатичних представників, їх неповнолітні діти, а також, згідно з міжнародним звичаєм, дорослі незаміжні доньки дипломата, які проживають разом з ним і перебувають на його утриманні. В дещо меншому обсязі, ніж дипломатичні представники, дипломатичним імунітетом користуються консули. У внутридержавному аспекті недоторканність як правовий інститут (переважно конституційно-правовий) впливає з відповідного загальносоціального права людини, яке набирає різного юридичного вигляду. В цьому контексті недоторканність переважно розуміється як свобода від

довільного та необґрунтованого притягнення до юридичної, зокрема кримінальної, відповідальності, затримання та арешту. Недоторканність може бути загальною та спеціальною.

Загальна недоторканність поширюється на всіх людей в однаковому обсязі. Згідно зі ст. 29 Конституції України «кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність»^[30].

Дія законів щодо громадян України, які знаходяться за кордоном, визначається за правилами відповідних галузей права.

Зокрема, у кримінальному праві діють такі правила:

1. громадянин України, який вчинив злочин, передбачений КК України, перебуваючи за кордоном, підлягає відповідальності за законами України в разі його затримання або віддання до суду на території України.

Такий принцип дії кримінальних законів щодо громадян називається принципом громадянства.

Якщо громадянин України за вчинений злочин поніс покарання за кордоном, він не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за цей злочин в Україні;

2. за [злочин](#), вчинений за кордоном, але не передбачений КК України, громадянин України, який вчинив такий злочин, не підлягає кримінальній відповідальності за нього на території України;
3. аналогічно, за тими ж правилами дії закону вирішується питання про кримінальну відповідальність осіб без громадянства, які вчинили злочини за межами України, але перебувають на її території.

Іноземні громадяни за злочини, вчинені за межами України, підлягають відповідальності за законом України у випадках, передбачених міжнародними договорами.

Винятки дії нормативних актів за колом осіб

Проте із загальних правил є винятки, які мають два аспекти: міжнародно-правовий та внутрідержавний. В міжнародно-правовому аспекті таким винятком є інститут особистого імунітету від дії законів окремих осіб (про територіальний імунітет мова йшла у темі про екстериторіальність). У внутрідержавному аспекті йдеться про трансформацію зазначеного інституту у вигляді особистої правової недоторканності.

Міжнародно-правовий аспект представлений дипломатичним імунітетом та деякими його різновидами.

1. Дипломатичний імунітет, тобто імунітет дипломатичного представника іноземної держави. За набором (обсягом) привілеїв він виходить за межі лише особистої недоторканності.

Він включає такі основні привілеї: а) дипломатичний представник користується [особистою недоторканністю](#) — він не може бути арештований або затриманий, а держава країни перебування зобов'язана вживати всіх належних заходів до попередження будь-якого посягання на його особу, свободу або гідність;

б) приміщення, в якому проживає дипломатичний представник, є недоторканим;

в) вилучення з-під кримінальної, адміністративної, цивільної юрисдикції, тобто непідсудність з відповідних категорій справ судам країни перебування (України). Це, звичайно, не означає абсолютної безкарності таких осіб у разі порушення ними законів.

Так, згідно з КК (ст. 6) питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав у разі вчинення ними злочину на території України вирішується дипломатичним шляхом.

Аналогічно вирішується питання й за КпАП (ст. 16). Юрисдикції суду України у цивільних справах ці особи підлягають лише у межах, визначених нормами міжнародного права або міжнародних договорів України. Імунітет від цивільної юрисдикції не поширюється на випадки, коли дипломатичні представники вступають у цивільно-правові відносини як приватні особи у зв'язку з діяльністю, що здійснюється ними за межами офіційних функцій;

г) звільнення від усіх прямих податків і зборів, за деякими винятками. Порушення дипломатичним представником законів країни перебування може бути підставою для оголошення його «небажаною особою» («*persona non grata*») та для вимоги про його відкликання.

2. Похідними від дипломатичного імунітету є деякі інші різновиди особистої недоторканності. В дещо меншому обсязі, ніж дипломатичні представники, дипломатичним імунітетом користуються консули. Дипломатичним імунітетом згідно з діючими законами та міжнародними договорами користуються також посадовці міжнародних організацій та деякі інші категорії фізичних осіб, дружини (чоловіки) дипломатичних представників, їх неповнолітні діти, а також, згідно з міжнародним звичаєм, дорослі незаміжні доньки дипломата, які проживають разом з ним і перебувають на його утриманні.

Особиста недоторканність та імунітети

У внутрідержавному аспекті недоторканність як правовий інститут (переважно конституційно-правовий) впливає з відповідного загальносоціального права людини, яке набирає різного юридичного вигляду. В цьому контексті недоторканність переважно розуміється як свобода від довільного та необгрунтованого притягнення до юридичної, зокрема кримінальної, відповідальності, затримання та арешту. Недоторканність може бути загальною та спеціальною.

Загальна недоторканність поширюється на всіх людей в однаковому обсязі. Згідно зі ст. 29 Конституції України «кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність».

Особиста недоторканність включає ряд гарантій та прав:

1. ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом (протягом п'яти років після набуття чинності Конституцією України зберігався порядок арешту, тримання під вартою і затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, який існував раніше);
2. у разі нагальної необхідності запобігти злочині чи припинити його уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обгрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом;
3. затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту її затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою;
4. кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника;
5. кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання;
6. про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого.

Спеціальна недоторканність — це недоторканність певних, визначених законом категорій посадових осіб. Спеціальна недоторканність в юридичному вигляді залежно від конкретної категорії осіб, яким вона надана, має різний обсяг та форми гарантування.

Депутатський імунітет, або депутатська недоторканність — це недоторканність особи — члена законодавчого органу, яка полягає в тому, що він не може бути притягнений до кримінальної відповідальності, затриманий чи заарештований без згоди законодавчого органу, тобто Верховної Ради (ст. 80 Конституції України, ст. 27 Закону України від 17 листопада 1992 р. [«Про статус народного депутата України»](#) (в редакції Закону від 22 березня 2001 р.).

Інститут недоторканності депутата весь час піддається серйозній та аргументованій критиці. Вже V грудні 1994 р. при обговоренні Верховною Радою проекту Закону «Про державну владу і місцеве самоврядування в Україні» окреслювалось деяке несуттєве звуження обсягу депутатської недоторканності.

Особливо гострою була критика щодо недоторканності депутатів місцевих рад ([місцевого самоврядування](#)). За даними засобів масової інформації з посиланням на практику майже жодна рада не дає згоди на притягнення депутатів до кримінальної відповідальності. Лише за останні два роки в Україні понад тисячу депутатів різних рівнів скоїли злочини — і не були притягнуті до відповідальності, оскільки правоохоронні органи не отримали на це згоду відповідних рад. Результатом цього мабуть і стало те, що Верховна Рада у Законі від 11 липня 2002 р. «Про статус депутатів місцевих рад» вже не передбачила положень щодо депутатської недоторканності депутата місцевої ради.

Щодо недоторканності народних [депутатів](#) (членів Верховної Ради), то ця проблема надзвичайно загострилась у зв'язку із справою Лазаренка, колишнього прем'єр-міністра, згоду на притягнення якого до кримінальної відповідальності Верховна Рада обговорювала 17 лютого 1999 р.

Тому не дивно, що одним з питань, винесених на [всеукраїнський референдум \(16 квітня 2000 р.\)](#), було таке: «Чи згодні Ви з необхідністю обмеження депутатської недоторканності народних депутатів України і вилученням у зв'язку з цим частини третьої статті 80 Конституції України: „Народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані?“»

Питання про обмеження особистої недоторканності будь-кого мало б вирішуватись у порядку, передбаченому ст. 29 Конституції України, тобто за вмотивованим рішенням суду. Що ж до народних депутатів — цим судом нехай була б найвища ланка у системі судів загальної юрисдикції — Верховний Суд України. Таке вирішення проблеми сприяло б чіткішому розмежуванню повноважень між гілками влади та виключало б можливість втручання органу законодавчої влади в сферу діяльності органів судової влади.

Президентський імунітет — це право недоторканності Президента України. Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень (ст. 105 Конституції України).

Суддівський імунітет — це недоторканність судді. Суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом (статті 126, 149 Конституції).

Імунітет деяких посадових осіб. Згідно із Законом України від 11 липня 1996 р. «Про Рахункову палату» кримінальну справу щодо Голови Рахункової палати, Першого заступника і заступника Голови, головних контролерів та Секретаря Рахункової палати може бути порушено лише [Генеральним прокурором України](#) (ст. 37 Закону).

Недоторканність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Уповноважений користується правом недоторканності на весь час своїх повноважень. Він не може бути без згоди Верховної Ради України притягнутий до кримінальної відповідальності або підданий заходам адміністративного стягнення, що накладаються в судовому порядку, затриманий, заарештований, підданий обшуку, а також особистому огляду. Кримінальну справу проти уповноваженого може бути порушено лише Генеральним прокурором України (ст. 20 Закону України від 23 грудня 1997 р. «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»).

Колізія норм права (законів) та правила її розв'язання

На завершення розгляду теми про дію норм права у часі, просторі та за колом осіб слід звернути увагу ще на одну проблему, яка може при цьому виникнути. Йдеться про так звану колізію норм права, чи

колізію законів (від лат. *colisio* — зіткнення). Колізія законів — розходження змісту (суперечність) двох або більше формально діючих нормативних актів, виданих з одного й того ж питання, тобто регулюють однакові правовідносини, але по-різному.

Колізія законів розв'язується шляхом вибору того нормативного акта, який має бути застосований до випадку, що розглядається. Залежно від характеру колізійної ситуації керуються такими правилами:

1. у разі, коли розходяться між собою акти, видані одним й тим же правотворчим органом, але в різний час, коли прийняття нового акта не супроводжувалось одночасним скасуванням застарілих актів з того ж питання, застосовується акт, виданий пізніше. Що стосується раніше виданих актів, то до приведення їх у відповідність з новим законом вони застосовуються в частині, що не суперечить цьому закону;
2. у разі, коли розходження має місце між загальним та спеціальним актом, які видані одним й тим же правотворчим органом, який був прийнятий раніше і не скасований прийнятим пізніше загальним актом, перевага віддається спеціальному акту;
3. якщо розходяться акти, видані одним й тим же органом, але які мають різну юридичну силу, застосовується акт вищої юридичної сили. Наприклад, неузгодженість виявилась між будь-яким законом та Конституцією України (обидва акти прийняті Верховною Радою) — колізія вирішується на користь Конституції;
4. у разі, коли норми права, що розходяться за змістом, містяться в актах, які прийняті різними за місцем в ієрархічній структурі органами — вищестоящим та нижчестоящим, застосовується норма, прийнята вищестоящим органом, як така, що міститься в акті більшої юридичної сили;
5. якщо розходження має місце між нормами закону України та нормами міжнародного договору України (відповідно до ст. 17 Закону України «Про міжнародні договори України» укладені і належним чином ратифіковані міжнародні договори України становлять невід'ємну частину національного законодавства України), діє таке правило: якщо міжнародним договором України, укладення якого відбулось у формі закону, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, застосовуються правила міжнародного договору. Відповідні положення закріплено в багатьох конкретних законах, зокрема, у ст. 8-1 КЗпП;
6. коли справу маємо з актами різних держав (своїєї та іншої), які діють стосовно іноземних громадян, чие правове становище може визначитися як законами країни, громадянином якої він є, так і законами місця перебування, вибір нормативного акта провадиться на основі так званих колізійних норм. Тут ми стикаємось з особливим випадком екстериторіальності та дії закону щодо осіб (за колом осіб), коли можливе застосування органами держави (зокрема судами) у тих чи інших справах законів не своєї, а іноземної держави.

Конкретні вказівки щодо таких ситуацій дають, як уже зазначалось, спеціальні колізійні норми.

Колізійна норма — норма, що вказує, право якої держави повинно бути застосовано до цивільних, сімейних, трудових та інших правовідносин міжнародного характеру (або з так званим іноземним елементом).

Правовідносини носять міжнародний характер в таких випадках:

1. якщо їхнім учасником є іноземний громадянин або іноземна юридична особа;
2. якщо об'єктом правовідносин є річ, що знаходиться за кордоном;
3. якщо юридичні факти, з якими пов'язані виникнення, зміна або припинення правовідносин, мали місце за кордоном.

За наявності правовідносин такого роду перед судом чи іншим органом держави виникає питання про те, яке право належить застосувати до конкретних правовідносин — національне право відповідної держави (України) чи іноземне право? Це питання розв'язується на підставі колізійної норми, що міститься у внутрішньому, національному законодавстві України або міжнародному договорі. Колізійна норма формулюється звичайно у вигляді абстрактного правила, яке вказує не право будь-якої конкретної держави, а лише сам принцип, яким визначається право, що підлягає застосуванню. Це можуть бути:

- закон громадянства особи;
- закон місця вчинення правочину (угоди);

- закон місця знаходження речі (майна);
- закон місця укладення шлюбу;
- закон останнього постійного місця проживання тощо.

Так, згідно зі ст. 8 КЗпП трудові відносини громадян України, які працюють за її межами, а також трудові відносини іноземних громадян, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях України, регулюються законодавством держави, в якій здійснене працевлаштування (наймання) працівника, та міжнародними договорами України.

Ряд норм з екстериторіальною специфікою містить ЦК 1963 р. в розділі VIII, присвяченому, зокрема, застосуванню цивільних законів іноземних держав і міжнародних договорів. Так, у ч. 3 ст. 569 зазначається: право власності на річ, що знаходиться в дорозі за зовнішньоторговельною угодою, визначається за законом країни, з якої цю річ відправлено, якщо інше не встановлено погодженням сторін (норма диспозитивна; резервне правило: закон місця відправлення речі). Статтею 569-4 ЦК 1963 р. передбачено: права і обов'язки сторін за зобов'язаннями, які виникають внаслідок заподіяння шкоди, визначаються за законом країни, де мала місце дія чи інша обставина, що послужила підставою для вимоги про відшкодування шкоди (закон місця настання юридичного факту).

Згідно зі ст. 570 ЦК 1963 р. відносини зі спадкоємства визначаються за законом тієї країни, де спадкодавець мав останнє постійне місце проживання.

Угодою про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності (ратифікована Верховною Радою України 19 грудня 1992 р.) передбачені можливість і правила застосування цивільного законодавства однієї країни — учасниці Співдружності Незалежних Держав на території іншої держави — учасниці [СНД](#).

Розгорнутий перелік правил, за якими на території України застосовується щодо різних ситуацій цивільне законодавство інших держав (в минулому союзних республік колишнього Союзу РСР) містить ст. 8 ЦК 1963 р.). Колізійні норми містить також Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» у ст. 6, яка називається «Договори (контракти) суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та право, що застосовується до них».

При розв'язанні колізії норм права (нормативно-правових актів) беруться до уваги такі фактори:

- час прийняття актів;
- юридична сила актів;
- характер змісту акта;
- прямі спеціальні вказівки акта (закону).

Відмінність нормативно-правового акту від індивідуально-правового

Нормативний акт — це прийнятий уповноваженим державним чи іншим органом у межах його компетенції офіційний письмовий документ, який встановлює, змінює чи скасовує норми права, носить загальний чи локальний характер та застосовується неодноразово. Що ж до актів ненормативного характеру (індивідуальних актів), то вони породжують права і обов'язки тільки у того суб'єкта (чи визначеного ними певного кола суб'єктів), якому вони адресовані^[31].

Див. також

- [Норма](#)
- [Норматив](#)
- [Правовий акт](#)
- [Акт](#)
- [Регуляторний акт](#)

- [Юридика колізія](#)
- [Індивідуально-правовий акт](#)
- [Підзаконний акт](#)
- [Облік нормативно-правових актів](#)
- [Нормативно-правові акти, які регулюють та встановлюють процедуру банкрутства](#)

Примітки

1.

[У Комітеті з питань правової політики та правосуддя відбувся «круглий стіл» на тему: «Правовий статус нормативно-правових актів та перспективи вдосконалення його законодавчого врегулювання»](#). Офіційний портал Верховної Ради України. 24 травня 2016.

["Про Регламент Верховної Ради України](#)

["Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України](#)

["Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів](#)

["Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів та користування ним](#)

Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів]/М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. — Харків: Право, 2010. — 584с.

["Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності](#)

Пушняк О. В. До питання співвідношення термінів «набуття чинності нормативно-правовим актом» та «введення в дію нормативно-правового акта» [Електронний ресурс] / О. В. Пушняк // Форум права: електрон. наук. фах. вид. — 2012. — № 2. — С. 580–592. — Режим доступу: <http://archive.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12povnpa.pdf>^[недоступне посилання з липень 2019]

Будько З. М. «МОМЕНТ НАБУТТЯ ЧИННОСТІ ТА ВВЕДЕННЯ В ДІЮ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО АКТА В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗНАННЯ ОСОБОЮ СВОЇХ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ» / Класичний приватний університет

Словосполучення «набуває чинності» у статті 160 і словосполучення «набирає чинності» у частині п'ятій статті 94 Конституції України мають синонімічні значення. Обидва вони означають, що відповідні нормативні правові акти вступили в силу. Виклад норми статті 160 Конституції України припускає лише буквально тлумачення, з якого випливає, що Конституція України набула чинності 28 червня 1996 року, у день її прийняття

[Про введення в дію Закону України "Про Державний ... | від 15.08.1997 № 503/97-ВР](#). zakon2.rada.gov.ua. Процитовано 2016-10-02.

[Про особливості державного регулювання діяльності суб'єкті... | від 17.01.2002 № 2953-III](#). zakon4.rada.gov.ua. Процитовано 2016-10-02.

Пушняк О. В. Право і час: Монографія. — Харків: Видавництво "ФІНН", 2009. — 176 с

Принцип незворотності дії закону в часі у рішеннях Конституційного Суду України. Збірник наукових праць. Держава і право. — 2011.- № 54.-с.60-62.

НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАУКМА. Том 116. Юридичні науки, «ПРИНЦИП НЕЗВОРОТНОСТІ ДІЇ ЗАКОНІВ У ЧАСІ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ», 2011.-с.60-63.

Пушняк О. В. Право і час: Монографія. — Харків: Видавництво "ФІНН", 2009. — 176 с.

Цвік М. В. Загальна теорія держави та права Харків. — Х., 2011.

Наприклад, такий характер мав Закон України від 18 листопада 1992 р. [«Про тимчасове делегування Кабінету Міністрів України повноважень видавати декрети в сфері законодавчого регулювання»](#). В самому Законі було сказано, що ці повноваження в певній сфері законодавчого регулювання делеговано (передано) Кабінету Міністрів України тимчасово, строком до 21 травня 1993 р., тобто на шість місяців. Цією датою визначались й межі дії самого Закону. Див. [Декрет Кабінету Міністрів України](#)

Так, згідно із Законом України від 16 березня 2000 р. [«Про правовий режим надзвичайного стану»](#) надзвичайний стан вводиться Указом Президента України на всій території України на строк не більше 30 діб і не більше 60 діб в окремих місцевостях. Відповідно до цього закону визначається і строк дії названого акта. Після закінчення зазначеного строку дія Указу про введення надзвичайного стану припиняється. Президент України може продовжити надзвичайний стан не більш як на 30 діб. Відповідно, протягом цього часу діє акт, яким було введено надзвичайний стан

Як приклад можна назвати [Указом Президента України від 20 вересня 1993 р. № 377/93. Тимчасове Положення про кредитні спілки в Україні, яке було затверджено Указом Президента України від 20 вересня 1993 р. № 377/93]. Як видно з назви, акт мав тимчасовий характер, що пояснювалось вимогами тодішньої Конституції (пункт 7-4 ст. 114-5, який передбачав, що Президент України «на період до прийняття нової Конституції України ухвалює укази з питань економічної реформи, не врегульованих законами України, які діють до прийняття відповідних законів»).

ч.5 Перехідних положень Закону України «Про здійснення державних закупівель» зазначає, визнати такими, що втратили чинність: Закон України «Про здійснення державних закупівель» 2010 р., Закон України «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб» 1996 р., Постанову Верховної Ради України "Про порядок введення в дію Закону України «Про поставки продукції для державних потреб» 1996 р.

[ч. 11 ст. 171 Кодексу адміністративного судочинства України](#)

Пушняк О. В. Визнання нормативно-правового акту нечинним як підстава припинення його чинності / О. В. Пушняк // Форум права. — 2011. — № 1 . — С. 835

[Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств інших органів виконавчої влади затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.1992 року](#)

Скаун О. Ф. ТЕОРІЯ ПРАВА І ДЕРЖАВИ. — К., 2011.

Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл./ О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. — Х.: Право, 2014.-368 с.

Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл./ О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. — Х.: Право, 2014.-368 с.

Теорія держави та права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів/О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Петришина. — Х.: Право, 2014—368 с.

Скаун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. — Харків: Консум, 2001. — 656 с.

Теорія держави та права: підручник/Є. О. Гіда, Є. В. Білозьоров, А. М. Завальний та ін., за заг. ред. Є. О. Гіди. — К.: ФОП О. С. Ліпкан, 2011. — 576 с.

31. [Роз'яснення Вищого арбітражного суду «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з визнанням недійсними актів державних чи інших органів» № 02-5/35 від 26.01.2000](#)

Література

- Кодекс адміністративного судочинства України
- Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року № 586-XIV (із наступними змінами)
- Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 16 травня 2008 року № 279-VI (із наступними змінами)

- Указ Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» від 10 червня 1997 року № 503 (із наступними змінами)
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади від 28 грудня 1992 року № 731» (із наступними змінами)
- Постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.1992 року «Про затвердження Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади»
- Алексеев С. С. Структура права. — М., 1995.
- Алексеев С. С. Теория права. — М., 1995.
- Васильев А. М. Правовые категории. — М., 1996.
- Веденеев Ю. А. О применении системного подхода в исследовании права / Проблемы государства и права. — М., 1994.
- Гусарев С. Д. Теория держави та права. Альбом схем. — К., 1997.
- Жеребкин В. Е. Логический анализ понятий права. — К., 1996.
- Зивс С. Л. Источники права. — М., 1981.
- Карташов В. Н. Введение в общую теорию правовой системы общества. — Ярославль, 1995.
- Копейчиков В. В. О нормативных свойствах актов местных органов государственной власти и управления. — Харьков, 1996.
- Копейчиков В. В. Правовые акты местных органов государственной власти и управления. — М., 1956.
- Материалистическая диалектика и системный подход. — Л., 1992.
- Назаров Б. Л. Социалистическое право в системе социальных связей. — М., 1996.
- Нестерович В.Ф. Вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів: проблеми конституційної теорії та практики: Монографія / В.Ф. Нестерович. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. – 736 с.
- Нестерович В.Ф. [Нормативно-правовые акты как предмет влияния общественности на органы публичной власти в Украине](#) / В.Ф. Нестерович // Юристь-Правоведъ. – 2014. – № 2. – С. 107-111.
- Право и правотворчество. — М., 1992.
- Разумович Н. Н. Источники и форма права. М.,- 1998.
- Тихомиров Ю. А. Теория закона. — М., 1982.
- Бахрах Д. Н. Конституционные основы действия правовой нормы ввремя / Бахрах Д. Н. // Журнал российского права. — 2003. — № 5. — С. 40-53.
- Пушняк Олександр Віталійович КАТЕГОРІЯ «ЧАС» У ПРАВОВОМУ ВИМІРІ. Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук. Харків — 2006
- Пушняк О. В. Визнання нормативно-правового акту нечинним як підстава припинення його чинності / О. В. Пушняк // Форум права. — 2011. — № 1. — С. 835
- Скакун О. Ф. ТЕОРІЯ ПРАВА І ДЕРЖАВИ. — К., 2011.
- Цвік М. В. Загальна теорія держави та права Харків. — Х., 2011.
- Богачова О. В., Зайчук О. В., Копиленко О. Л. Законотворчий процес в Україні / За ред. В. О. Зайчук. — К.: Реферат, 2006. — 424 с.
- Куценко І. В. Сучасний стан та перспективи розвитку підзаконних актів в Україні // Держава і право. Юрид. і політ. нау- ки. — Вип. 38 — С. 116—123.
- Христова Г. О., Гайдамака І. О. Історія формування та особливості сучасного розуміння нормативно-правового акта // Держава і право. Юрид. і політ. науки. — 2007. — Вип. 35. — С. 43-49.
- Цвік М. В. Про систему юридичних актів // Вісн. Акад. прав. наук України. — 2002. — № 4 (31). — С. 14
- Ющик О. І. Теоретичні основи законодавчого процесу. — К.: Парламент. вид-во, 2004. — 519 с.
- Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. — Харків: Консум, 2001. — 656 с.
- Тихомиров, Ю. А. Правові акти / Ю. О. Тихомиров, І. В. Комелевская: навчально-практичний посібник. — М.: Юридичний коледж МДУ, 1995. — С.162.
- О. Мурашин До питання про поняття правового акта — Теорія держави та права, 2002 р. № 12.
- В. Нагребельний. Нормативно-правовий акт // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. — К.: Парламентське видавництво, 2011. — с.503 [ISBN 978-966-611-818-2](#)

Посилання

- [Акт нормативно-правовий](#) // ВУЕ
- [Дія нормативно-правового акта](#) // [Юридична енциклопедія](#) : [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.] — К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. — Т. 2 : Д — Й. — С. 214. — [ISBN 966-7492-00-8](#).

- [Нормативно-правовий акт](#) // [Юридична енциклопедія](#) : [у 6 т.] / ред. кол. [Ю. С. Шемшученко](#) (відп. ред.) [та ін.] — К. : [Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана](#), 2002. — Т. 4 : Н — П. — С. 192. — ISBN 966-7492-04-4.
- [Тимчасовий нормативно-правовий акт](#) // [Юридична енциклопедія](#) : [у 6 т.] / ред. кол. [Ю. С. Шемшученко](#) (відп. ред.) [та ін.] — К. : [Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана](#), 2003. — Т. 5 : П — С. — 736 с. — ISBN 966-7492-05-2.
- [Чинність нормативно-правового акта](#) // [Юридична енциклопедія](#) : [у 6 т.] / ред. кол. [Ю. С. Шемшученко](#) (відп. ред.) [та ін.] — К. : [Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана](#), 2004. — Т. 6 : Т — Я. — 768 с. — ISBN 966-7492-06-0.